ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਸੰਨਿਆਸ-ਯੋਗ

5.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਅਰ੍ਜੁਨ ਓਵਾਚ : *अर्जुन उवाच*

सम्-नि-आसम् कर्मणाम् कृष्ण पुन: योगम् च शंस्-असि। यत् श्रेय: एतयो: एकम्, तत् मे ब्रूहि सु-नि: चितम्॥

ਸਮ੍ਨਿ ਆਸਮ੍ ਕਰ੍ਮਣਾਮ੍ ਕ੍ਰਸ਼ਣ, ਪੁਨਹ ਯੋਗਮ੍ ਚ ਸ਼ੰਸ੍ ਅਸਿ।

ਯਤ੍ ਸ਼੍ਰੇਯਹ ਏਤਯੋਹ ਏਕਮ੍, ਤਤ੍ ਮੇ ਬਰੂਹਿ ਸੁਨਿਹ ਚਿਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਰ੍ਜੁਨ ਓਵਾਚ : ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਸਮ੍ਨਿਆਸਮ੍ : ਸੰਨਿਆਸ। ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ : ਕੰਮਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ। ਕ੍ਰਸ਼ਣ : ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ। ਪੁਨਹ : ਦੁਵਾਰਾ, ਫੇਰ। ਯੋਗਮ੍ : ਯੋਗਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਸ਼ੰਸ੍ਆਸਿ : ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ, ਤੂੰ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਸ਼੍ਰੇਯਹ : ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ, ਚੰਗੇਰਾ ਹੈ। ਏਤਯੋਹ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ। ਏਕਮ੍ : ਇੱਕ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਬਰੂਹਿ : ਦੱਸਣਾ, ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸੁਨਿਹ ਚਿਤਮ੍ : ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ 'ਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਰਜਨ ਬੋਲੇ, 'ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ (ਸੰਨਿਆਸ) ਵੱਲ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜੋ ਵੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਮ੍ਨਿ ਆਸਮ੍ ਕਰ੍ਣਾਮ੍ ਕ੍ਰਸ਼੍ਣ = ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਨ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਵੈਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਵੀ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਵੈਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਰਜਨ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਰਜਨ ਏਥੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ? ਕਰਮ ਯੋਗ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸ ਯੋਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਕ੍ਰਸ਼ਣ – ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਆਪ ਸੰਨਿਆਸੀ ਲੋਕ ਏਸੇ ਆਤਮ ਲੋਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਨਿਆਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹੋ। ੦ ਕ੍ਰਸ਼ਿ = ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੱਤਾ ਜਾਂ ਸਤ੍ ਤੇ ਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ – ਆਨੰਦ। ਸੱਤਾ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਜੋ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਦਾ ਸੱਚ ਦਾ ਨੰਦ ਰੂਪ ਜੋ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਨੰ: 18, 19, 21, 24, 32, 33, 37 ਅਤੇ 41 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਕਰਮ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਯੋਗ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਇਸ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਕੰਮ ਵੀ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੋਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਸੇਵਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਪਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਅਰਜਨ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ (ਸਾਰੀਆਂ) ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਮ ਅਤੇ ਤਿਆਗ (ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ) ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੋਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਦੂੰਦਮਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਉਸ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

5.02 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ੍ਵਾਚ : *श्री भगवानुवाच*

सम्-न्यास: कर्म-योग: च, नि: श्रेयस-करौ उभौ। तयो: तु कर्म-सम्-न्यासात्, कर्म-योग: वि-शिष्यते॥

ਸਮ੍ਨ੍ਯਾਸਹ ਕਰ੍ਮਯੋਗਹ ਚ, ਨਿਹ ਸ਼੍ਰੇਯਸ ਕਰੌ ਓਭੌ।

ਤਯੋਹ ਤੁ ਕਰ੍ਮ ਸਮ੍ ਨ੍ਯਾਸਾਤ੍, ਕਰ੍ਮਯੋਗਹ ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਮ੍ਨ੍ਯਾਸਹ : ਤਿਆਗ ਸੰਨਿਆਸ। ਕਰ੍ਮਯੋਗਹ : ਕਰਮ ਦਾ ਯੋਗ। ਚ : ਅਤੇ। ਨਿਹਸ਼੍ਰੇਯਸ ਕਰੌ : ਮੁਕਤੀ ਅਥਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵਧਣਾ। ਓਭੌ : ਦੋਵੇਂ। ਤਯੋਹ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ। ਤੁ : ਪਰ। ਕਰ੍ਮ ਸਮ੍ ਨ੍ਯਾਸਾਤ੍ : ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ। ਕਰ੍ਮਯੋਗ : ਕ੍ਰਿਆ ਯੋਗ। ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ਯਤੇ : ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ, 'ਸੰਨਿਆਸ ਅਤੇ ਕਰਮਯੋਗ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮਯੋਗ ਉੱਤਮ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹਨ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਮੋਕਸ਼ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ। ੦ ਸੰਨਿਆਸ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1. ਵਿਦਤ ਸੰਨਿਆਸ ਤੇ ਵਿਵਿਦਿਸ਼ਾ ਸੰਨਿਆਸ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਤੇ ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ ਦਾ ਪਾਲਣ ਹਰ ਵਰਗ, ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਸੰਪਰਦਾਇ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ

ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਰਜਨ 'ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਸਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ੦ ਸੰਨ੍ਯਾਸ = ਏਥੇ ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਹੈ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਪੂਰਵਕ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ, ਜੋ ਸਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਤੀਬਰ ਵੈਰਾਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗ ਚ – ਗੀਤਾ : 5.03 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਨਵ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਗ ਅਨਾਦਿਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਛੋਟਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਇਸ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਲੋੜ ਵਧੇਰੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇੱਛਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ੦ ਨਿਹ ਸ਼੍ਰੇਯਸ ਕਰੌ ਓਭੌ – ਅਰਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਂਖ੍ਯਯੋਗ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸਾਧਨ ਵਧੀਆ ਹੈ ? ਸੰਬੰਧੀ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਹਨ। ੦ ਤਯੋਹ ਤੁ ਕਰ੍ਮ ਸਮ੍ ਨ੍ਯਾਸਾਤ੍ – ਇੱਕੋ ਹੀ ਸ਼ਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ 4.34 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ੍ਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ 2.11 ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2.30 ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ੍ਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਸ ਪਦ ਰਾਹੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ੦ ਕਰ੍ਮ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ਸ਼੍ਯਤੇ, 5.03 ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨਿਤ੍ਯਸੰਨ੍ਯਾਸੀ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਉਹ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਪੂਰਵਕ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 5.06 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ, ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਤਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਖ਼ਯਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਸਾਧਨ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਯਗ੍ਯਾਰਥ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦਾ ਅਹਮ੍ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗਿਆਨ ਯੋਗੀ ਦਾ ਅਹਮ੍ ਦੂਰ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਸੇਵਕ ਹਾਂ, ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੀ ਸੇਵਕ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ' ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦਾ ਅਹਮ੍ ਸੇਵਯ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ 'ਮੈਂ ਮੁਮੁਕਸ਼ ਹਾਂ, ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਯੋਗੀ ਦਾ ਅਹਮ੍ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਗਿਆਨ-ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਹਮ੍ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੁਕਤੀ 'ਸਰੇਯਾਸ' ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਹੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਮ ਦੇ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਬਦਰੀਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਰ ਕੇ ਜਾਂ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ (ਜਹਾਜ਼) ਨਾਲ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਵਧੀਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵੀ ਇੰਜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੈਦਲ ਬਦਰੀਕਾਸ਼ਰਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ। ਕਰਮ-ਸੰਨਿਆਸ ਇੰਜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਬਦਰੀਕਾਸ਼ਰਮ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਈਏ। ਕਰਮਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਤਜੱਰਬੇ ਸੰਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਣਤਾ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਨਾਲ ਇਸ ਮਹਾਨ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਠਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਰਮਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਆਨੰਦ ਜਿਉਂ-2 ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭੌਤਿਕੀ ਕੈਦ ਲੰਮੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੋਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪਾਗ਼ਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਅਸਥਾਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨ, ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਰੁੱਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵੱਲ, ਨਾ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਮੰਤਵ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਾਸਾਰਾ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰਹਿ ਵੀ ਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ? ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਉਹੋ (ਪ੍ਰਭੂ) ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਉਸ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਭ ਕਰਮ (ਕੰਮ) ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ, ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ? ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸੰਨਿਆਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਕਰਮ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਹੈ। ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਾਰਜ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੋ ਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੋਵੇ।

✪ ✪ ✪

5.03 ਸ਼ਲੋਕ :

ज्ञेय: स: नित्य-सम्-न्यासी, य: न द्वेष्टि न काङ्क्षति। निर्-द्वन्द्व: हि महा-बाहो, सुखम् बन्धात् प्र-मुच्यते॥

ਗ੍ਯੇ੍ਯਹ ਸਹ ਨਿਤ੍ਯ ਸਮ੍ ਨ੍ਯਾਸੀ, ਯਹਨ ਦ੍ਵੇ-ਸ਼ਟਿ ਨ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ੁਤਿ।

ਨਿਰ੍ ਦੁਵੰਦੁਵਹ ਹਿ ਮਹਾਬਾਹੋ, ਸੁਖ਼ਮ੍ ਬੰਧਾਤ੍ ਪ੍ਰਮੁਚ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਗ੍ਯੇ੍ਯਹ : ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਹ : ਉਹ। ਨਿਤ੍ਯਸਮ੍-ਨ੍ਯਾਸੀ : ਪੱਕਾ ਤਿਆਗੀ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਨ

: ਨਹੀਂ। ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ : ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਤਿ : ਇੱਛਾਵਾਂ। ਨਿਰ੍ਦ੍ਵੰਦ੍ਵਹ : ਦਵੰਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਮਹਾਂਬਾਹੋ : ਹੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ। ਸੁਖਮ੍ : ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ। ਬੰਧਾਤੁ : ਬੰਧਨ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਮੁਚ੍ਯਤੇ : ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸਦਾ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਬਾਹੋ ਦ੍ਵੰਦਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁੱਖ ਪੂਰਵਕ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਗ੍ਯ੍ਰੇਯਹ ਸਹ ਨਿਤ੍ਯ ਸਮ੍ ਨ੍ਯਾਸੀ - ਯਹਨ ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ ਨ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਤਿ = ੦ ਮਹਾਂਬਾਹੋ! ਸੰਬੋਧਨੀ ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 1. ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਹੋਣ ਜੋ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਵੇ। 2. ਜਿਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਭਾਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਣ। ਮਿੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਲਈ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਰਾਜ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਰਜਨ ਦੇ ਲਈ ਮਾਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਰਮਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਯਹ ਨ ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ - ਕਰਮਯੋਗੀ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ ਪਰਿਸੱਥਿਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਰ੍ਮਯੋਗੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕੰਮ ਸਭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਸਭ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਯਹ ਨ ਦਵੇਸ਼ਟਿ ਪਦ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੈ। ੦ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਤ ਹੈ। ਬੁਰਾਈ - ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਨਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ, ਕਰਮਯੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ ਅਪੂਰਣਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਪੂਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਅਭਿਮਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਨ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਤਿ = ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ ਹਾਲਾਤ, ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਤਾਂ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪਰਹਿੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਨਹੀਂ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਇੱਕੋ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਰੇਯਹ ਸਹਨਿਤ੍ਯ ਸਮ੍ਨਯਾਸੀ - ਅਰਜਨ ਨੇ ਯੁੱਧ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ ਸੀ (ਗੀਤਾ 2.05)। ਉਸ ਨੇ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣਾ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੇ ਅਰਜਨ! ਇਹ ਸੰਨਿਆਸ ਤਾਂ ਗੁਰੂਜਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣਾ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ, ਤੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜਣਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈਅ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਇਹ ਭੈਅ ਤੋਂ ਲਿਆ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਾਹਰੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦਾ ਸੰਨਿਆਸ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਰਹਿਤ ਅੰਤਰਮਈ ਤੇ ਸੱਚਾ ਸੰਨਿਆਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਹਨ, ਉਹ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹਨ। ਜੋ ਕਰਮਯੋਗੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੀ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਖਯਯੋਗੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੰਨਿਆਸੀ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ। ੦ ਨਿਰ੍ਦ੍ਵੰਦ੍ਹ ਹਿ ਮਹਾਬਾਹੋ! ਸੁਖਮ੍ ਬੰਧਾਤ੍ ਪ੍ਰਮੁਚ੍ਯਤੇ = ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦਵੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗ, ਕਦੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਕਦੇ ਭੋਗ, ਸਾਧਕ ਦੇ ਭਾਵ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਭੋਗ ਭੋਗ ਕੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਵੰਦ, ਤਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ-ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ, ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ੦ ਨ ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ ਨਾ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਤਿ ਦਾ ਅਰਥ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾ ਚਾਹੁਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ = ਸੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ = (ਦੁੱਖ) ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ। 1. ਰਾਗ ਤੇ 2. ਦੋਸ਼। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸੰਨਿਆਸੀ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਬਣਨਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ। ਤਿਆਗ ਬਲੀਦਾਨ ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਣਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਏਥੇ ਸਵੈ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗਤੀਹੀਣਤਾ/ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਤ ਅਵੱਸਥਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਲਸ ਸੁਸਤ ਢਿੱਲੜ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਮ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਸਾਡਾ ਅਜਿਹਾ ਰਵੱਈਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਜਕੜਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਲਪਨਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਸੰਨਿਆਸ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖੋਖਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦੁੱਖ ਸੰਕਟ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਪਸੰਦ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਅਸਲੀ ਸੱਚੀ ਤਿਆਗ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਜੀਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ) ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਖਿੜਨ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਉਸ ਲਈ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.04 ਸ਼ਲੋਕ :

सांख्य-योगौ पृथक् बाला:, प्र-वदन्ति न पण्डिता:। एकम् अपि आ-स्थित: सम्यक्, उभयो: विन्दते फलम्॥

ਸਾਂਖ੍ਯ-ਯੋਗੌਪ੍ਰਥ੍ਕ ਬਾਲਾਹ, ਪ੍ਰਵਦੰਤ ਨ ਪੰਡਿਤਾਹ।
ਏਕਮ੍ ਅਪਿ ਆਸਿਥ੍ਤਹ, ਸਮ੍ਯਕ੍ ਓਭਯੋਹ ਵਿੰਦਤੇ ਫਲਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਾਂਖ੍ਯਾ ਯੋਗੌ : ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ। ਸਾਂਖਯ (ਗਿਆਨ) ਯੋਗੋ (ਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ)। ਪ੍ਰਥਕ੍ : ਅੱਡਰਾ, ਨਿਆਰਾ, ਸਾਫ਼, ਵੱਖਰਾ। ਬਾਲਾਹ : ਬੱਚੇ। ਪ੍ਰਵਦੰਤ : ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਪੰਡਿਤਾਹ : ਸਿਆਣੇ। ਏਕਮ੍ : ਇੱਕ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਆਸਥਿਤਹ : ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਸਮ੍ਯਕ : ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਓਭਯੋਹ : ਦੋਵਾਂ ਦਾ। ਵਿੰਦਤੇ : ਆਨੰਦ ਲੈਣ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ, ਸਿੱਟਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਬਾਲਕ (ਅਗਿਆਨੀ ਵਿਅਕਤੀ) ਸ੍ਾਂਖਯਾ (ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ) ਤੇ ਯੋਗ (ਕਰਮ ਯੋਗ) ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫਲ

ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਿਤਗਣ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਭੀ ਉੱਤਮ, ਰੂਪ ਤੋਂ ਸਥਿਤ ਪੁਰਖ, ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸ਼ਾਂਖਯ੍ ਯੋਗੌ ਪ੍ਰਥਕ ਬਾਲਾਹ ਪ੍ਰਵਦਿੰਤ ਨ ਪੰਡਿਤਾਹ = ਤੱਤਵਦਰਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸ ਤੇ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਸੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਖ੍ਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਸਰੀਰ, ਸਰੀਰੀ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਖਯ੍ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੱਤਾਨੁਸਾਰ ਸੰਨਿਆਸ ਤੇ ਸ਼ਾਂਖਯ੍ ਪਰ੍ਯਾਯਵਾਚੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਅਰਜਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕਹੇ ਸ਼ਾਂਖ਼ਯ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰ ਭੇਦ ਹੈ। ਕਾਰਨ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਸਾਧਕ ਸਰੀਰ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਬਾਲਾਹ – ਪਦ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਮਰ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਂਖਯਯੋਗ ਤੇ ਕਰਮਯੋਗ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫਲ ਵਾਲੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਾਲਕ ਅਥਵਾ ਬੇਸਮਝ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਖਯਯੋਗ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹਨ। ੦ ਏਕਮ੍ ਅਪਿ ਆਸਿ੍ਥਤਹ ਸਮ੍ਯਕ੍ ਓਭਯੋਹ ਵਿੰਦਤੇ ਫਲ੍ਮ = ਕਰਮ ਯੋਗ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਫਲ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸਾਧਨ ਇੱਕੋ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸਾ ਜੋ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਥੇ ਸਾਂਖਯਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਵੀ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਵੀ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ ਸਮਝ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਹੀ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲੱਭਣਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਤਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹੈ, ਉੱਤਮ ਆਤਮਾ ਉਹ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਰਪਿਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭੀ ਜਾਵੇ, ਦੂਜਾ ਢੰਗ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਖਯਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.05 ਸ਼ਲੋਕ :

यत् सांख्यै: प्र-आप्-यते स्थानम्, तत् योगै: अपि गम्-यते। एकम् सांख्यम् च योगम् च, य: पश्यति स: पश्यति॥

ਯਤ੍ ਸਾਂਖ੍ਯੈਹ ਪ੍ਰਆਪ੍ ਯਤੇ ਸ੍ਥਾਨਮ੍, ਤਤ੍ ਯੋਗੈਹ ਅਪਿ ਗਮ੍ਯਤੇ।
ਏਕਮ੍ ਸਾਂਖਯਮ੍ ਚ ਯੋਗਮ੍ ਚ, ਯਹ ਪਸ਼੍ਯਤਿ ਸਹ ਪਸ਼੍ਯਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਤ੍ : ਉਹ। ਸਾਂਖ੍ਯੈਹ : ਸਾਂਖਯਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ। ਪ੍ਰਆਪ੍ਯਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਥਾਨਮ੍ : ਸਥਾਨ, ਥਾਂ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਯੋਗੈਹ : ਸੇਵਾ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਹੀਂ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਗਮ੍ਯਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਕਮ੍ : ਇੱਕ। ਸਾਂਖਯਮ੍ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਯੋਗਮ੍ : ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਹ : ਇਕ ਜੋ ਹੈ। ਪਸ਼੍ਯਤਿ : ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸਹ : ਉਹ। ਪਸ਼੍ਯਤਿ : ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਾਂਖਯ ਯੋਗੀਆਂ (ਕਰਮ ਯੋਗੀਆਂ + ਸੰਨਿਆਸ ਯੋਗੀਆਂ) ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਮੋਕਸ਼ ਨਾਂ ਦਾ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਯੋਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਸਾਂਖਯਾ (ਗਿਆਨ ਯੋਗ) ਅਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਫਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਤ੍ ਸਾਂਖ੍ਯੈਹ ਪ੍ਰਆਪ੍ ਯਤੇ ਸ੍ਥਾਨਮ ਤਤ੍ ਯੋਗੈਹ ਅਪਿ ਗ੍ਮਯਤੇ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਉੱਤਰਾਰਥ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੋਵਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦੂਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਜੋ ਤੱਤਵ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਤੱਤਵ ਹੀ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।' ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਾਣਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਰਮਯੋਗ ਤੋਂ ਕਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਲਿਆਣ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਣਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਏਥੇ 'ਅਪਿ' ਅਵ੍ਯਯ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਾਂਖਯਯੋਗੀ ਤੇ ਕਰ੍ਮਯੋਗੀ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਯੋਗ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਮਾਰਗ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਰੂਪ ਸਤ੍-ਸਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਉਹ ਹੈ – ਪਦਾਰਥਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ, ਸੇਵਾਰਥ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਨਿਰ ਸਵਾਰਥ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ। ੦ ਗਿਆਨਯੋਗ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਕਰਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਏਕਮ੍ ਸ਼ਾਂਖ੍ਯਮ੍ ਚ ਯੋਗਮ੍ ਚ, ਯਹ ਪਸ਼੍ਯਤਿ ਸਹ ਪਸ਼੍ਯਤਿ = ਭਗਵਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਨੂੰ ਬੇਸਮਝ ਲੋਕ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਵੀ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਫਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਯਥਾਰਥਰੂਪ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਇੱਕੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹਸਤੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਠੀਕ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵੀ ਲਏਗਾ। ਜਾਣਨਾ (ਗਿਆਨ)

ਅਤੇ ਕਰਨਾ (ਕਰਮ) ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ (ਗਿਆਨ ਦੇ) ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ (ਕਰਮ ਦਾ) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕ ਦੀ ਇੱਕੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਪਲਬਧੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਹਨ। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ, ਏਥੇ ਜਗਿਆਸਾ ਸਰੂਪ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੈ ਸਾਂਖਯਾ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਤੱਤ ਯੋਗਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮ ਖੋਜ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵੈ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਾਂਖਯਾ ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਂਖਯ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵੀ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਰਸਤੇ ਇੱਕੋ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਤਿਆਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਸੰਬੰਧਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.06 ਸ਼ਲੋਕ :

सम्–नि–आस: तु माह–बाहो, दु:खम् आप्तुम् अ–योगत:। योग–युक्त: मुनि ब्रह्म, नचिरेण अधि–गच्छति॥

ਸਮ੍ਨਿਆਸਹ ਤੁ ਮਹਾਬਾਹੋ, ਦੁੱਖਮ੍ ਆਪ੍ਤੁਮ੍ ਅਯੋਗਤਹ।

ਯੋਗਯੁਗ੍ਤ੍ਹ ਮੁਨਿਹ ਬ੍ਰਹ੍ਮ੍, ਨ ਚਿਰੇਣ ਅਧਿ ਗੱਚ੍ਛਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਮ੍ਨਿਆਸਹ : ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਿਆਗਮਈ ਸਥਿਤੀ, ਸਨਿਆਸ। ਤੁ : ਪਰ। ਮਹਾਬਾਹੋ : ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲਕ। ਦੁੱਖਮ੍ : ਸਖ਼ਤ ਨਿਰਾਸ਼। ਦੁਖਮ੍ : ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ। ਆਪ੍ਤੁਮ੍ : ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਅਗੋਤਹ : ਯੋਗਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ। ਯੋਗ ਯੁਗ੍ਤ੍ਹ : ਯੋਗਾ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਮਈ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੁਨਿਹ : ਮੁਨੀ, ਦਾਰਸ਼ਲਿਕ, ਵਿਚਾਰਵਾਨ। ਬ੍ਰਹ੍ਮ੍ : ਬ੍ਰਹਮ ਆਤਮਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭੂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਚਿਰਣ : ਛੇਤੀ ਦੇਰ ਕਰਨਾ। ਅਧਿ ਗਚ੍ਛਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਜਾਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰ ਹੇ ਮਹਾਬਾਹੋ! ਕਰਮ ਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮੁਨੀ, ਸ਼ੀਘਰ (ਛੇਤੀ) ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਮ੍ ਨਿਆਸਹ ਤੂ ਮਹਾਬਾਹੋ, ਦੁਖਮ੍ ਆਪ੍ਤੁਮ੍ ਅਯੋਗਤਹ = ਸ਼ਾਂਖਯੋਗ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਕਰਮਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਾਂਖਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਸ਼ਾਂਖਯ੍ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁ ਪਦ ਏਸੇ ਭਾਵ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤਵ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਗ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਕਰਮਯੋਗੀ ’ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਕਰਮਯੋਗ ਸਾਧਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਯੋਗਯੁਕਤਹ ਮੁਨਿਹ ਬ੍ਰਹਮ੍, ਨਚਿਰੇਣ ਅਧਿ ਗੱਚ੍ਛਤਿ – ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਏਥੇ ਮੁਨਿਹ (ਮੁਨੀ) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਕ੍ਮ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਕਾਮ ਭਾਵ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ? ਇਸ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਤਿਆਗ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਾਗ ਦੀ। ੦ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ੦ ਤਿਆਗੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਸੁਗਮ ਛੇਤੀ ਸਿੱਧੀ ਦਾਇਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1. ਮਾਇਆਵਾਦੀ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਸਾਂਖਯਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। 2. ਵੈਸ਼ਨਵਾ ਸੰਨਿਆਸੀ ਭਗਵੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੇਦਾਂਤ ਸੂਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਾਯਾਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਭਗਵੰਤਮ੍ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਵੈਸ਼ਨਵ੍ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਲੰਮੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਯੋਗ ਸਮਝ ਤੋਂ ਉਹ ਭਗਵੰਤਮ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਦੋਵਾਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉੱਤਮ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਰਮ ਕੱਚਾ–ਫਲ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਪੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਤਜੱਰਬੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਸੂਲਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮੱਤ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੈਵੀ–ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਧਾਰਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗੀ ਦਾ ਮਨ ਲਾਲਚੀ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਅਤੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਦੀ ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਨਤੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਛੇਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਵਾਰਥ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਅਰਾਧਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪੇ ਦਾ ਸਵੈ ਖੰਡਣ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਨੀ ਹੈ, ਰਿਸ਼ੀ ਹੈ, ਭਗਤ ਹੈ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ, ਯੋਗੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਤਿਆਗ, ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਬਲੀਦਾਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ–ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਰਬੋਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.07 ਸ਼ਲੋਕ :

योग-युक्त: वि-शुद्ध-आत्मा, वि-जित-आत्मा जित-इन्द्रिय:। सर्व-भूत-आत्म-भूत-आत्मा, कुर्वन् अपि न लि्प-यते॥

ਯੋਗ ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਆਤ੍ਮਾ, ਵਿਜਿੱਤ ਆਤ੍ਮਾ ਜਿੱਤ ਇੰਦ੍ਰੀਯਹ।

ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਆਤ੍ਮ, ਭੂਤ ਆਤਮਾ, ਕੁਰ੍ਵਨ੍ ਅਪਿ ਨਾ ਲਿਪ੍ ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੋਗ ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ : ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਦੈਵੀ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ। ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਆਤ੍ਮਾ : ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ, ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਤ ਇੰਦ੍ਰੀਯਹ : ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਆਤ੍ਮ ਭੂਤਆਤ੍ਮਾ : ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਆ, ਰਹਿਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਕਰ੍ਵਨ੍ : ਰੁਝਿਆ ਹੋਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣਾ, ਜਾਂ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰਨਾ। ਅਪਿ : ਵੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਲਿਪ੍ਯਤੇ : ਚਿਤਰਣਾ, ਸਰੂਪ ਧਾਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਸਾਧ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਜਤਿੰਦਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸਮੁੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਪੁਰਖ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਥਵਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੋਗ ਯੁਗਤਹ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਆਤਮਾ ਵਿਜਿਤ ਆਤ੍ਮਾ ਜਿਤ ਇੰਦ੍ਰੀਯਹ - ਜਿਤ ਇੰਦ੍ਰੀਯਹ = ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨ ਵਿਗੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਛੂਹ ਕੇ, ਦੇਖ ਕੇ, ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਸੁੰਘ ਕੇ ਨਾ ਪਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ਨਾ ਬੇਚੈਨ (ਖਿੰਨ) ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿੱਤ-ਇੰਦ੍ਰੀਯਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਰਤੱਵ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। (ਵੇਖੋ ਗੀਤਾ 3.07 ਤੇ 3.41) ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਤਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਿਸ਼ੁਧਾਤ੍ਮਾ = ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਵਿੱਚ ਹੇਤੁ ਹੈ - ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ। ਜਿੱਥੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਲਈ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ, ਦ੍ਰਿੜ-ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਿਜਿਤ-ਆਤਮਾ - ਕਰਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੁਖ ਭੋਗ ਆਰਾਮ ਦੇ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਲਸ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮਯੋਗ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ-ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਲਸ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮਯੋਗ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤ ਆਤ੍ਮ ਭੂਤ ਆਤਮਾ : ਕਰਮਯੋਗੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਅੰਗ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਅੰਗ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਸੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾਪਨ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਰਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗੀ ਚਾਹੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਚਾਹੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਰਗੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇੱਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਗਿਆਨ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਹ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਯੋਗਯੁਕਤਾਹ - ਜੋ ਜਿਤੇਇੰਦ੍ਰ ਵਿਸ਼ੁੱਧਾਤਮਾ ਤੇ ਵਿਜਿਤਾਤਮਾ ਤੇ ਸਰ੍ਵ ਭੁਤਾਤਮਾਤਮਾ ਹੈ - ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ੦ ਯੋਗਯੁਕਤਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ੦ ਕੁਰਬਨ੍ ਅਪਿਨ ਲਿ੍ਪਯਤੇ = ਕਰਮਯੋਗੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦਾ। ੦ ਕਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਮਮਤਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਕਰਮ ਜਨ੍ਯ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਭੋਗ - ਕਰਤੱਵ ਅਭਿਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਾਂਖਯੋਗ ਤਾਂ ਗੁੰਣ ਹੀ ਗੁੰਣਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਕੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਪਰਹਿੱਤ ਦੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਣਾਂ ਗੁਣੇਸ਼ੁ ਵਰ੍ਤੰਤੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਪਿ - ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਯੋਗੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ ਹੀ - ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਉਹ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (4.18) ਉਸਦਾ ਕਰਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ (3.18) ਉਹ ਸਦਾ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ-ਕਰਮਯੋਗੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਜੋ ਸੰਨਿਆਸੀ ਯੋਗੀ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੂਰਣਤਾ ਪਰਪੱਕਤਾ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਛਾਵਾਂ-ਰਹਿਤ ਮਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੰਤੁਲਨ ਅਵੱਸਥਾ ਨਾਲ, ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਬੇਪਨਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਜੋ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਸਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਯੋਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਭੈੜਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਜੋ ਜਤਿੰਦਰ ਹੈ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਭੈੜੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

5.08 ਸ਼ਲੋਕ :

न एव किम्-चित् कर्-ओमि इति, युज्-त: मन्येत तत्त्व-वित्। पश्यन् श्रृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्, अश्नन् गच्छन् स्वपन् श्वसन्॥

ਨ ਏਵ ਕਿਮ੍ਚਿਤ੍ ਕਰ੍ ਓਮਿ ਇਤਿ੍ ਯੁਜੁਤਹ ਮਨ੍ਯੇਤ ਤੱਤਵ ਵਿਤ੍।
ਪਸ਼੍ਯਨ੍ ਸ਼੍ਰਣ੍ਵਨ੍ ਸ੍ਪ੍ਰਸ਼ਨ੍ ਜਿਘ੍ਰਨ੍, ਅਸ਼ਨਨ੍ ਗਚ੍ਛਨ੍ ਸ੍ਵਪਨ੍ ਸ੍ਵ੍ਸਨ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਏਵ : ਭੀ। ਕਿਮ੍ਚਿਤ੍ : ਕੋਈ ਵਸਤੂ। ਕਰ੍ਓਮਿ : ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਯੁਜੁਤਹ : ਯੋਗੀ। ਮਨ੍ਯੇਤ : ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਤੱਤਵ ਵਿਤ੍ : ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ। ਪਸ਼੍ਯਨ੍ : ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ। ਸ਼੍ਰਣ੍ਵਨ੍ : ਸੁਣਦੇ ਹੋਏ। ਸ੍ਪ੍ਰਸ਼ਨ੍ : ਛੂੰਹਦੇ ਹੋਏ। ਜਿਘ੍ਰਨ੍ : ਸੁੰਘਦੇ ਹੋਏ। ਅਸ਼੍ਨਨ੍ : ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ। ਗਚ੍ਛਨ੍ : ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ। ਸ੍ਵਪਨ੍ : ਸੌਂਦੇ ਹੋਏ। ਸ੍ਵਧਨ੍ : ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ।

੦ ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- (5.08, 5.09 ਸ਼ਲੋਕ :) ੦ ਤਤਵਵਿਤ੍ ਯੁਕਤਹ = ਇਹ ਪਦ ਸ਼ਾਂਖਯ੍ ਯੋਗ ਦੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਤਤਵਵਿਤ੍ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰਭ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵੇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਛਿਣ ਭਰ ਲਈ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉਹੋ ਹੀ ਤੱਤਵਵਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਕਰਤਾਪਣ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਉਹ ਸਰੀਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਪਨੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤਤਵਵਿਤ੍ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਸ਼੍ਯਨ੍ ਸ਼੍ਰਣ੍ਵਨ੍ ਸ੍ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਘ੍ਰਨ੍ ਅਸ਼ਨਨ੍ ਗਚ੍ਛਨ੍ ਸਵਪਨ੍ ਸ਼੍ਵਸ੍ਨ ੦ ਏਥੇ ਦੇਖਣਾ ਸੁਣਨਾ, ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨਾ, ਸੁੰਘਣਾ ਤੇ ਖਾਣਾ – ਇਹ ਪੰਜੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਚਮੜੀ, ਨੱਕ ਤੇ ਜੀਭ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਚੱਲਣਾ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ, ਬੋਲਣਾ, ਮਲ ਮੂਤਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਰੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪਾਦ ਹਸਤ ਵਾਕ ਉਪਸ੍ਥ ਤੇ ਗੁਦਾ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸੌਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਹ ਲੈਣਾ – ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਣੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨੀਆਂ ਕੂਰ੍ਮ ਨਾਂ ਦੇ ਉਪ ਪ੍ਰਾਣ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਉਲੇਖ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ, ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਇਹ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਰਣ, ਆਸ਼ਰਮ, ਸੁਭਾਅ, ਹਾਲਾਤ, ਖਾਣ ਪਾਣ, ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਨਾ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ, ਲਿਖਣਾ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸੁਣਨਾ, ਸੋਚਣਾ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਰਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣ ਕੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪੂਰਵਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਲਿਖਣਾ, ਸੋਚਣਾ, ਦੇਖਣਾ, ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਫਿਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਹੀ ਗਈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਸਾਹ ਲੈਣ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖੋਲਣਾ, ਬੰਦ ਕਰਨਾ, ਜਾਣ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ੦ ਯਸ਼ਯਨ੍ – ਏਥੇ ਯਸ਼ਯਨ੍ ਆਦਿ ਜੋ ਤੇਰਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ੦ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਉਹ ਤੱਤਵ ਸਭ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ੦ ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਨਿ ਇੰਦ੍ਰਯ ਅਰ੍ਥੇਸ਼੍ ਵਰ੍ਤੰਤੇ ਇਤਿ ਧਾਰਯਨ੍ – ਜਦ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਪਨ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭਗਵਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤੱਵ ਦੱਸਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਰਤੱਵ ਰਹਿਤ ਦੱਸਣਾ ਹੈ। ੦ ਇੰਦ੍ਰਯਾਣਿ ਪਦ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਪ੍ਰਾਣ, ਉਪ ਪ੍ਰਾਣ ਅਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਬਦ ਸਪੱਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ ਤੇ ਗੰਧ ਹਨ। ੦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 3.27, 13.21, 3.28 ਅਤੇ 14.19 ਆਦਿ ਸ਼ਲੋਕ) ੦ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਰਿਵਰਤਨ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਅਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕ੍ਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ੦ ਕਿਰਿਆ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ। ੦ ਨ ਏਵ੍ ਕਿਮ੍ ਚਿਤ੍ ਕਰ੍ ਓਮਿਇਤਿ ਯੁਜ੍ ਤਹ ਮਨ੍ਯਤੇ = ਏਥੇ 'ਮੈਂ' ਸਵਰੂਪ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ (ਸਵਰੂਪ) ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਤਾ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਪਨ ਨਾ ਪਹਿਲਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੁਣ ਹੈ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਦਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ ਸਦਾ ਕਿਰਿਆ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੇ ਚੱਲਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਚੱਲਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਉਹ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਉਹ ਚਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਰੂਪ ਸਥੂਲ ਸੂਖ਼ਮ, ਤੇ ਕਾਰਣ – ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਦ ਆਪ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਖੁਦ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਉਸ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ੦ ਸ਼ਾਂਖ਼ਯ ਯੋਗੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾਪਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। (ਗੀਤਾ 5.13) ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ (3.27) (18.16) ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਅਕਰਤਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ (13.21) ੦ ਏਵ – ਪਦ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਰਤਾ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਜਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਰਤਾਪਨ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ

ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰਮ ਸੰਗਿਆ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਕਿਰਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.09 ਸ਼ਲੋਕ :

प्र-लपन् वि-सृजन् गृह्णन्, उद्-मिषन् नि-मिषन् अपि। इन्द्रियाणि इन्द्रिय-अर्थेषु, वर्तन्ते इति धारयन्॥

ਪ੍ਰਲਪਨ੍ ਵਿਸ੍ਰਜਨ੍ ਗ੍ਰਹਨ੍ਨੁ, ਓਦ੍ਮਿਸ਼ਨ੍ ਨਿਮਿਸ਼ਨ੍ ਅਪਿ।
ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਿ ਇੰਦ੍ਰਯਾ ਅਰ੍ਥੇਸ਼੍ਹ, ਵਰ੍ਤੰਤੇ ਇਤਿ ਧਾਰਯਨ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਪ੍ਰਲਪਨ੍ : ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ। ਵਿਸ੍ਰਜਨ੍ : ਵਖੇਰਦੇ ਹੋਏ। ਗ੍ਰਹਨ੍ਨੁ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਓਦ੍ਮਿਸ਼੍ਨ੍ : ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਦੇ ਹੋਏ। ਨਿਮਿਸ਼ਨ੍ : ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਿ : ਬੋਧ ਗਿਆਨ, ਭਾਵਨਾ ਵਿਚਾਰ, ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ। ਇੰਦ੍ਰਯਾ ਅਰ੍ਥੇਸ਼੍ : ਗਿਆਨ ਬੋਧ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ। ਵਰ੍ਤੰਤੇ : ਹਿੱਲਦਾ ਹੈ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਧਾਰਯਨ੍ : ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ, ਮੰਨ ਲੈਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ (5.08 ਅਤੇ 5.09 ਸ਼ਲੋਕ) :- ਆਤਮ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਯੋਗੀ ਤਾਂ, ਦੇਖਦੇ, ਸੁਣਦੇ, ਛੂੰਹਦੇ, ਸੁੰਘਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਚੱਲਦੇ, ਸੌਂਦੇ, ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ, ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ, ਤਿਆਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ 'ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'

ਵਿਆਖਿਆ (5.08 ਅਤੇ 5.09 ਸ਼ਲੋਕ) :- ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵੈ, ਗਤੀਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਵੈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਵਾਰੀ/ਮੋਟਰ ਕਾਰ, ਗੱਡੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਯਾਤਰੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਚੱਲਦੇ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਬੋਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ – ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੜੂੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਮਿੱਠੀ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਉਹ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ – ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੋਧ ਗਿਆਨ ਚੇਤਨਾ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਹੀ ਖਿਡੌਣਾ ਹੈ।' ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਉਮੈਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਹਵਾਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਲਾਸਫਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਚਾਕੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਚਾਕੂ ਦਾ ਰੂਪ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਟਦਾ ਨਹੀਂ। ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਗਰਮੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ।" ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.10 ਸ਼ਲੋਕ :

ब्रह्मणि आ-धा-य कर्माणि, सङ्गम् त्यज्-त्वा करोति यः। लिप्यते न सः पापेन, पद्म-पत्रम् इव अम्भसा॥

ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣਿ ਆਧਾਯ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਸੰਗਮ੍ ਤ੍ਯਜ੍ ਤ੍ਵਾ ਕਰੋਤਿ ਯਹ।
ਲਿਪ੍ਯਤੇ ਨ ਸਹ ਪਾਪਨੇ, ਪਦ੍ਮ ਪਾਤਰਮ੍ ਇਵ ਅਮ੍ਭਸਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣਿ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿੱਚ। ਆਧਾਯ : ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕ੍ਰਿਆ। ਸੰਗਮ੍ : ਸੰਬੰਧ ਮੋਹ ਪਿਆਰ। ਤ੍ਯਾਜ੍ ਤ੍ਵਾ : ਛੱਡ ਦੇਣਾ। ਕਰੋਤਿ : ਨਿਯੋਜਿਤ ਕਰਨਾ, ਕੰਮ ਕਰਨਾ। ਲਿਪ੍ਯਤੇ : ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦੇਣੀ, ਸਰੂਪ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਪਾਪਨੇ : ਪਾਪ ਤੋਂ। ਪਦ੍ਮ ਪਾਤਰਮ੍ : ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਪੱਤਾ। ਇਵ : ਵਰਗਾ। ਅਮ੍ਭਸਾ : ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਸਮੁੱਚੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਅਰਪਿਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ, ਪਾਪ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਆਧਾਯ ਕਰ੍ਮਣਿ ਸੰਗਮ੍ ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ ਕਰੋਤਿਯਹ = ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਸਭ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਯੋਗੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲੈਣ ? ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤ੍ਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਿਮਿੱਤ ਮਾਤਰ ਹਾਂ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵਿਛੜ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਨਾ ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਹਨ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗੀ – ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ੦ ਸੰਗਮ੍ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ ਕਰੋਤਿਯਹ – ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ, ਸਰੀਰ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਕ੍ਰਿਆ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭੋਰਾ ਵੀ ਰਾਗ ਖਿੱਚ ਆਕਰਸ਼ਣ, ਲਗਾਓ ਮਹੱਤਵ, ਮਮਤਾ, ਕਾਮਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਆਸਤਿਕ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣਾ, ਨਾ ਇੱਛਾ

ਕਰਨੀ। ਪੂਰਾ ਤਿਆਗ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਕਾਮਨਾ ਤੱਕ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸਾਧਕ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਲਿਪ੍ਯਤੇ ਨ ਸਹ ਪਾਪੇਨ - ਪਦ੍ਮ ਪਤ੍ਮਿਵ ਅਮ੍ਭਸਾ - ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਭਗਤ ਯੋਗੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਭਗਵਦਾਰਥ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਚਿੱਕੜ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਜਲ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਗਤ ਯੋਗੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨਾ, ਸਾਰੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਹੇਤੁ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਆਸਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਧੂੰਏਂ ਤੋਂ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (18.48) ਪਰ ਆਸ਼ਾ, ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਪ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਾਪੇਨ ਪਦ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਪਾਪ ਪੁੰਨਯ ਰੂਪ ਫਲ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਜੋ ਆਗਾਮੀ ਜਨਮ ਆਰੰਭ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਯੋਗੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਫਲ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁਰਾਕ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਿੱਜਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਕਰਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਯੋਗੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

✪ ✪ ✪

5.11 ਸ਼ਲੋਕ :

कायेन मनसा बुद्धया, केवलैः इन्द्रियैः अपि। योगिनः कर्म कुर्वन्ति, सङ्गम् त्यज्-त्वा आत्म-शुद्धये॥

ਕਾਯੇਨ ਮਨਸਾ ਬੁੱਧਯ੍ਯਾ ਕੇਵਲੈਹ ਇੰਦ੍ਰਯੈ ਆਪਿ।

ਯੋਗਿਨਹ ਕਰ੍ਮ ਕਰ੍ਵੰਤਿ, ਸੰਗਮ੍ ਤ੍ਯਜ੍ ਤ੍ਵਾ ਆਤ੍ਮ ਸ਼ੁੱਧਯੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਾਯੇਨ : ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ। ਮਨਸਾ : ਮਨ ਤੋਂ। ਬੁੱਧਯ੍ਯਾ : ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ। ਕੇਵਲੈਹ : ਸਿਰਫ਼। ਇੰਦ੍ਰਯੋ : ਬੁੱਧੀ ਗਿਆਨ, ਚੇਤਨਾ ਰਾਹੀਂ। ਆਪਿ : ਭੀ। ਯੋਗਿ ਨਹ : ਯੋਗੀ। ਕਰ੍ਮ : ਕ੍ਰਿਆ ਕੰਮ। ਕਰ੍ਵੰਤਿ : ਕੰਮ ਕਰਨਾ। ਸੰਗ੍ਮ : ਮੇਲ ਸੰਬੰਧ। ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ : ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ। ਆਤ੍ਮ ਸ਼ੁੱਧਯੇ : ਆਪਣੇ ਸਵੈ (ਆਤਮ) ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਯੋਗੀ ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਾਯੇਨ ਮਨਸਾ ਬੁੱਧਯ੍ਯਾ - ਕੇਵਲੈਹ ਇੰਦ੍ਰਯੈਹ ਆਪਿ - ਯੋਗਿਨਹ - ੦ ਯੋਗਨਿਹ - ਪਦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਯੋਗੀ ਭਗਵਦ ਪਰੁਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਤ ਯੋਗੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੋ ਯੋਗੀ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਗ ਪੂਰਵਕ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਯੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਾਯੇਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਵਿਛੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਰੱਖਣਾ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਏਥੇ ਕੇਵਲੈਹ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਵਚਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਮਮਤਾ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਤਾ ਦੇ ਨਿਮਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮਮਤਾ ਮਿੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਵਰੂਪ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਭਿੰਨ ਹਨ, ਮਮਤਾ ਤਾਂ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਨਹੀਂ। ੦ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਫਲ ਦੀ ਆਸਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਪਣਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ - ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ੦ ਸੰਗਮ੍ ਤ੍ਯਜ੍ ਤਵਾ ਆਤ੍ਮ੍ ਸ਼ੁੱਧਯੇ - ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਲ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ - ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਮਮਤਾ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਲਈ ਸਰੀਰ ਬੁੱਧੀ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਅਹੰਤਾ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਹੰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ੦ ਕਰ੍ਮ ਕੁਰਵੰਤਿ - ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੂਖਮ ਅਪਨਾਪਣ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਰਮਯੋਗੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਫਲ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਯੋਗੀ ਇੰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ - ਮੋਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਉਪਜਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੁਰਾਈ ਜੜ੍ਹੋਂ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਭ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਆਤਮ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕਰਣ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੋਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.12 ਸ਼ਲੋਕ :

युक्तः कर्म-फलम् त्यज्-त्वा, शन्तिम् आप्-नोति नैष्ठिकीम्। अ-युक्तः काम-कारेण, फले सज्-तः नि-बध्-यते॥

ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਕਰ੍ਮਫਲਮ੍ ਤ੍ਯਜ੍ ਤ੍ਵਾ, ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ ਆਪ੍ਨੋਤਿ ਨੈਸ਼੍ਟ੍ਰ ਕੀਮ੍।

ਆਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਕਾਮ ਕਾਰੇਣ, ਫਲ ਸਜ੍ ਤਹ ਨਿਬੱਧ੍ ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ : ਜੋ ਇੱਕ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਵੇ, ਸਾਧਕ। ਕਰ੍ਮਫਲਮ੍ : ਕਾਰਜ ਫਲ। ਤਯਜ੍ਤ੍ਵਾ : ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ। ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ : ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਮਨ। ਆਪ੍ਨੋਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨੈਸ਼੍ਟਿ੍ ਕੀਮ੍ : ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਾਂਤ। ਆਯੁਕ੍ਤ੍ਹ : ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ। ਕਾਮ ਕਾਰੇਣ : ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ। ਫਲ : ਸਿੱਟੇ ਵਿੱਚ। ਸਜ੍ਤਹ : ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਨਿਬਧ੍ਯਤੇ : ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਤ, ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰਮ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਰਮ ਫਲ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਯੁਕਤਹ – ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਲਈ ਯੁਕਤਹ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸ਼ ਯੁਕਤ ਅਰਥਾਤ ਯੋਗੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਯੁਕਤਹ ਪਦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਲਈ ਹੈ। ੦ ਕਰ੍ਮ ਫਲਮ੍ ਤ੍ਯਮ੍ਤ੍ਵਾ – ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ – ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਭੋਰਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁੱਖ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖਣਾ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੱਤਕਾਲ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ, ਨਤੀਜੇ ਪਿੱਛੋਂ। ਦੋਵਾਂ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਆਪਣਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ। ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਬੀ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਸਕਾਰ ਉਤਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਤੇ ਉਹ ਅਕਰ੍ਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (4.20) ੦ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (4.23) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਫਲ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

1. ਦ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਮ ਫਲ – ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ, ਤਤਕਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ।
2. ਅਦ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਮ ਫਲ – ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲੋਕ ਜਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇਗਾ।
3. ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਮ ਫਲ – ਪ੍ਰਾਰਬੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਜਾਤ ਵਰਣ ਧਨ, ਸੰਪੱਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ।
4. ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਮ ਫਲ – ਪ੍ਰਾਰਬੱਧ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅਨੁਕੂਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਾਂਤਿਤਮ੍ ਆਪ ਨੋਤਿ ਨੈਸ਼੍ਟਿ੍ ਕੀਮ੍ – ਇਹ ਗੱਲ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ। ਅਸਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਕਾਮਕਾਰੇਣ, ਫਲੇ ਸਜ੍ਤਹ ਨਿਬਧ੍ਯਤੇ – ਜੋ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਕਰਮੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸਕਾਮ ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਏਥੇ ਅਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਸਕਾਮ ਪੁਰਸ਼ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਫਲ ਵਿੱਚ ਆਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜੇ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਸਮਝ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਰੱਖਣਾ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਛੱਡ ਦੇਈਏ। ਜੇ ਇੰਜ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਛੁਟਦੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਤੇ ਸਨੇਹ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨਾਲ ਇਹ ਬੰਧਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭਾਵੇਂ ਯੋਗੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੈ, ਓਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋ ਅੱਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਪਵਿੱਤਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰਿਆ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

5.13 ਸ਼ਲੋਕ :

सर्व-कर्माणि मनसा सम्-नि-अस्य आस्-ते सुखम् वशी। नव-द्वारे पुरे देही, न एव कुर्वन् न कारयन्॥

ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਮਣਿ ਮਨਸਾ, ਸਮ੍ ਨਿਅਸ੍ਯ ਆਸ੍ਤੇ ਸੁਖਮ੍ਵਸ਼ੀ।
ਨਵਦਵ੍ਾਰੇ ਪੁਰੇ ਦੇਹੀ, ਨ ਏਵ ਕੁਰ੍ਵਨ੍ ਨਾ ਕਾਰਯਨ੍ ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਮਣਿ : ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ। ਮਨਸਾ : ਮਨ ਰਾਹੀਂ। ਸਮ੍ਨਿਅਸ੍ਯ : ਤਿਆਗ ਕਰ ਚੁੱਕਣ ਪਿੱਛੋਂ। ਆਸ੍ਤੇ : ਆਰਾਮ ਕਰੇ। ਸੁਖਮ੍ਵਸ਼ੀ : ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਸਵੈ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ। ਨਵਦਵ੍ਾਰੇ : ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਪੁਰੇ : ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ। ਕੁਰ੍ਵਨ੍ : ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਾਰਯਨ੍ : ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਨ ਹੋਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮਨ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਵੈ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨੌਂ ਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਵਸ਼ੀ ਦੇਹੀ = ਸ਼ਾਂਖਯ੍ ਯੋਗੀ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। o ਜਦ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ (ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਆਦਿ) ਦੇ ਨਾਲ ਭੋਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। (3.05) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਸ਼ਾਂਖ਼ਯ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। o ਨਵ ਦਵ੍ਾਰੇ ਪੁਰੇ - ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੱਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਦੋ ਕੰਨ + ਦੋ ਅੱਖਾਂ + ਦੋ ਨਾਸਾਂ + ਇੱਕ ਮੁੱਖ - ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਅੱਠਵੀਂ ਗੁਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਲ ਮੂਤਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨੌਂਵੀਂ ਉਪਸਥ - ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਂ ਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰ ਅਥਵਾ ਨਗਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨਗਰ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। o ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਮਣਿ ਮਨਸਾ ਸਮ੍ਨਿ-ਅਸ੍ਯ ਆਸ੍ ਤੇ ਸੁਖਮ੍ ਵਸ਼ੀ - ਵਿਵੇਕ ਪੂਰਵ ਮਨ ਤੋਂ ਤਿਆਗ - ਸ਼ੰਕਾ ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ - ਮਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਕਰਮ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨਸਾ ਸਮ੍ਨਿਅਸ੍ਯ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਵਿਵੇਕਪੂਰਵਕ ਮਨ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਪਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਭਾਵ ਕਰਤਾਪਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਕਰਤਾਪਨ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। o ਏਵ ਕੁਰਵਨ੍ ਨਾ ਕਾਰਯਨ੍ - ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ - ਵਿੱਚ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਕਾਰਯਿਤ੍ਰਤ੍ਵ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਏਸੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਨ ਏਵ ਕਿਮ੍ ਚਿਤ੍ ਕਰ੍ ਓਮਿ - ਪਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। 13.21 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਆਤਮਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। o ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਸਭ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ - ਸੂਰਜ ਦਾ ਕੰਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਸ ਦਾ ਸਦ ਉਪਯੋਗ ਕਰੇ ਜਾਂ ਮੰਦ ਉਪਯੋਗ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਭਗਵਾਨ ਨਾ ਕਾਰਯਨ੍ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਕਹੀ ਹੈ। o ਆਸ੍ਤੇ ਸੁਖ਼ਮ੍ - ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮੰਨ ਲੈਣ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਸ਼ਾਖਯ੍ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਸੁੱਖ ਅਖੰਡ ਸੁੱਖ ਇੱਕ ਰਸ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। o ਆਸ੍ਤੇ - ਏਥੇ ਆਸ੍ਤਕ੍ਰਿਆ ਜਿਸ ਤੱਤਵ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਆਧਾਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਉਤਪਨ ਤਤਵ ਉਸ ਅਣ ਉਤਪਤ ਤੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਆਸ਼ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਇਸ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਸ੍ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੌਂ ਦੁਆਰ ਹਨ = ਦੋ ਕੰਨ, ਦੋ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਾਹ ਨਾਲੀਆਂ, ਇੱਕ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਗੁਦਾ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਾਬ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ, ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵਹਾਰ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਜੋ ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਖ਼ੁਦ ਬ ਖ਼ੁਦ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਨਿਆਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜੋ ਹੈ, ਉਹ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਸੌਣਾ ਨਹਾਉਣਾ, ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਣਾ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ, ਇਹ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਉਚੇਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਿਯਮ ਪੂਰਵਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਮਨ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਜੋਂ ਨਿੱਤ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੀਧਾ ਕਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨੀਤੀ ਵਿਦਿਆ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿੱਤ ਕਰਮ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੈਤਿਕ ਪਰਪੱਕ ਕਾਰਜ ਜੋ ਅਟੱਲ ਹਨ, ਉਹ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਦਿੱਤ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ। ਪਰ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਰਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਸਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹਉਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ, ਦਾ ਮੋਹ, ਨਾ ਸਾਧਨਾ, ਉੱਪਰ ਉਹ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਮੁੱਚੇ ਤਨ ਮਨ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੰਤਰੀ, ਅਫਸਰ ਕਲੱਰਕ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਮਨ-ਦਿਮਾਗ਼, ਜੀਵਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਬੋਧ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਬਧਾ ਕਰਮ ਥੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਅਥਵਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਉੱਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਯੋਗੀ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਆਨੰਦ, ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਯੋਗੀਆਂ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਪੁਰਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਈਸ਼ਵਰ ਲਈ ਹੀ ਹਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਲੈਣ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.14 ਸ਼ਲੋਕ :

न कर्तृ-त्वम् न कर्माणि, लोकस्य सृजति प्रभुः। न कर्म-फल-सम्-योगम्, स्वभावः तु प्र-वर्तते॥

ਨ ਕਰ੍ਤ੍ਵਮ੍ ਨ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਲੋਕ ਸ੍ਯ ਸ੍ਰਜਤਿ ਪ੍ਰਭੁਹ।

ਨ ਕਰ੍ਮ ਫਲ ਸਮ੍ ਯੋਗਮ੍, ਸ੍ਵ੍ਭਾਵਹ ਤੁ ਪ੍ਰਵ੍ਤਤੇ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਰ੍ਤ੍ਵਮ੍ : ਸਾਧਨ, ਮਾਲਕੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕ੍ਰਿਆ। ਲੋਕਸ੍ਯ : ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਲਈ। ਸ੍ਰਜਤਿ : ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੁਹ : ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਰ੍ਮਫਲ : ਕੰਮ ਦਾ ਫਲ। ਸਮ੍ਯੋਗਮ੍ : ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ। ਸ੍ਵ੍ਭਾਵਹ : ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ। ਤ : ਪਰੰਤੂ। ਪ੍ਰਵ੍ਤਤੇ : ਕ੍ਰਿਆ ਵੱਲ ਵਧਣਾ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ, ਨਾ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਨਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਹੀ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਪ੍ਰਭੁਹ = ਪਦ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਗੁਣ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਸਭ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨਿਆਇਕਾਰੀ ਹਨ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਹ ਅਕਰਤਾ ਹਨ। (ਗੀਤਾ

4.13) ਕਰਤਾ ਸੰਬੰਧ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਆਪੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨ ਵੱਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।(3.27) ਜੇ ਕਰਤਾਪਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ 5.08 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। o ਭਗਵਾਨ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਫਲਾਣਾ ਸ਼ੁਭ ਅਥਵਾ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਭਗਵਾਨ ਅਜਿਹਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਵਿਧੀ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ। o ਨ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਪਦ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। o ਨ ਕਰ੍ਮ ਫਲ ਸਮ੍ਯੋਗਮ੍ = ਜੀਵ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਰ੍ਮ ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣਾ ਫਲ ਭੁਗਤਨ ਤੋਂ ਅਸੱਮਰਥ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਭਗਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਜੀਵ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। o ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ, ਉਹ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ 18.12 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਮ੍ਨ੍ਯਾਸਿਨਾਮ੍ ਪਦ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। o ਸ੍ਵ੍ ਭਾਵਹ ਤੁ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ - ਕਰਤਾ ਪਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਵਭਾਵਹ, ਆਦਿਤ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਕਾਰਨ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। 3.33 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਥਵਾ ਸੁਭਾਵਕ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਥਵਾ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਜੀਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਤਾ ਪਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਯੋਗ ਕਾਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਰਤੰਤਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। o ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤੱਵ, ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮਫਲ ਸੰਯੋਗ - ਤਿੰਨੇ ਜੀਵ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ - ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ - ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਅਨੰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਨਾਵਟੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਸਰੀਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਕਾਰਨ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰ ਪੱਖੋਂ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਪਰੇਡੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਿਉਂਦੀ ਹਸਤੀ (ਜੀਵ ਆਤਮਾ) ਸਰੀਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਇਸ ਦੀ ਮਾਲਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਇਹ (ਆਤਮਾ) ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ ਨਾ ਕੰਟਰੌਲਰ ਹੈ, ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਟਰੌਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਕਟ 'ਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਵੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਉੱਪਰ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

✪ ✪ ✪

5.15 ਸ਼ਲੋਕ :

न आ-दत्ते कस्य-चित् पापम्, न च एव सुकृतम् विभुः। अ-ज्ञानेन आ-वृतम् ज्ञानम्, तेन मुह्-यन्ति जन्तवः॥

ਨ ਆਦੱਤੇ ਕਸ੍ਯ ਚਿਤ੍ ਪਾਪਮ੍, ਨ ਚ ਏਵ ਸੁਕ੍ਰਤਮ੍ ਵਿਭੁਹ।
ਅਗ੍ਯ੍ਾਨੇਨ ਆ ਵ੍ਰਤਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍, ਤੇਨ ਮੁਹ੍ਯੰਤਿ ਜਨ੍ਤਵਹ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਆਦੱਤੇ : ਸਵੀਕਾਰਨਾ। ਕਸ੍ਯਚਿਤ੍ : ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਾ, ਕੋਈ ਇੱਕ ਦਾ। ਪਾਪਮ੍ : ਪਾਪ, ਨੁਕਸਾਨ, ਘਾਟ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਸੁਕ੍ਰਤਮ੍ : ਲਾਭ। ਵਿਭੁਹ : ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ। ਅਗ੍ਯ੍ਾਨੇਨ : ਅਗਿਆਨਤਾ। ਆਵ੍ਰਤਮ੍ : ਲਫ਼ਾਫ਼ਾ, ਢੱਕਣ, ਕਵਰ, ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ, ਬੁੱਧੀ। ਤੇਨ : ਇਸ ਰਾਹੀਂ। ਮੁਹ੍ਯੰਤਿ : ਭਰਮਾਉਣਾ, ਛੱਲਣਾ। ਜਨ੍ਤਵਹ : ਜੀਵ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪ੍ਰਭੂ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਲਾਭ ਹਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ। ਅਥਵਾ ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਪ ਅਤੇ ਨਾ ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਢਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ ਮੋਹ ਉਤਪਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਭਰਮਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਨ ਆ ਦੱਤੇ ਕਸ੍ਯ ਚਿਤ੍ ਪਾਪਮ੍, ਨ ਚ ਏਵਸੁਕ੍ਰਤਮ੍ ਵਿਭੁਹ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਦ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਭੁਹ ਪਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। o ਕਰਮਫਲ ਦਾ ਭਾਗੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1. ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। 2. ਜੋ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਪਰ ਸੂਰਜ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। o ਅਗ੍ਯ੍ਾਨੇਨ ਆਵ੍ਰਤਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍, ਤੇਨ ਮੁਹ੍ ਯੰਤਿ ਜਨ੍ਤਵਹ - ਸਰੂਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਸਿੱਧੀ ਵਾਲਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਢਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਮੂਰਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।(3.27) ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਵੇਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸ਼ਾਂਖਯ੍-ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਵੇਕ ਪੂਰਵਕ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। o ਅਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ। ਅਧੂਰਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਅਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। o ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀਮਿਤ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਸੀਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ (ਜਾਣਨ ਤੇ ਨਾ ਜਾਣਨ) ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਬੁੱਧੀ

ਜਦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਤੀਤ, ਜੋ ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ੦ ਤੇਨ੍ ਮੁਹ ਯੰਤਿ ਜਨ੍ਤਵਹ - ਇਸ ਪਦ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੰਤੂ ਅਥਵਾ ਪਸ਼ੂ ਹੀ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਭੋਗ ਭੋਗਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ੦ ਅਗਿਆਨੀ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਫਲ ਵਿੱਚ ਹੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਉਸ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜੀਵ ਅਕਰਤਾ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੂੜਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਤੇਨ ਪਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਕਾਸ਼, ਵਾਯੂ, ਅੱਗ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ (ਮਿੱਟੀ) ਪੰਜ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਭਾਵ ਖਲਾਅ ਹੈ, ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਣ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ/ਨੀਂਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਚਾਰੇ ਤੱਤ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚੰਗਿਆਈ (ਪੁੰਨ) ਤੇ ਬੁਰਿਆਈ (ਪਾਪ) ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਨਾ ਪੁੰਨ ਨਾ ਪਾਪ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਲੌਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜੇਕਰ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਰੰਗ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਲੌਰੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਫ਼ ਨਿਰਮਲ ਬੇਰੰਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤ/ਰੰਗ ਸਮਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਬਦਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨੀ ਹਨ - ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਉੱਪਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧੋਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭਰਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੈ, ਦਾਤ ਹੈ, ਨਿਆਮਤ ਹੈ, ਵਰ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਟਲ ਹੈ ਅਡੋਲ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਦਾ ਇਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼, ਇਸ ਦੇ ਆਨੰਦ, ਇਸ ਦੇ ਸਵੱਰਗੀ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਿਕਟਤਾ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਕੇ ਥਈਆ ਥਈਆ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਨਚੋੜ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਲ ਰਿਹਾ ਦੀਵਾ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਅੱਗ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਚਾਨਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਜਾਅਲੀ ਕਰਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਤੇ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਜੋ ਗਿਆਨ-ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਕਾਰਜ ਜੀਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਤਾ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਈਸ਼ਵਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।"

✪ ✪ ✪

5.16 ਸ਼ਲੋਕ :

ज्ञानेन तु तत् अ-ज्ञानम्, येषाम् नाशितम् आत्मनः। तेषाम् आदित्य-वत् ज्ञानम्, प्र-काशयति तद्-परम्॥

ਗ੍ਯ੍ਾਨੇਨ ਤੁ ਤਤ੍ ਅਗ੍ਯ੍ਾਨ੍ਮ੍, ਯੇਸ਼ਾਮ੍ ਨਾਸ਼ਿਤਮ੍ ਆਤ੍ਮਨਹ।
ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਆਦਿਤ੍ਯ ਵਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਤਿ ਤਦ੍ ਪਰਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਗ੍ਯ੍ਾਨੇਨ : ਬੁੱਧੀ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ। ਤੁ : ਉਹ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਅਗ੍ਯ੍ਾਨ੍ਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ। ਯੇਸ਼ਾਮ੍ : ਕਿਸ ਦਾ। ਨਾਸ਼ਿਤਮ੍ : ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਤ੍ਮਨਹ : ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ। ਆਤ੍ਮਾ ਦਾ। ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਆਦਿਤ੍ਯਵਤ੍ : ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਾਤਿ : ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ। ਤਦ੍ਪਰਮ੍ : ਉੱਚਤਮ ਅਵੱਸਥਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ, ਵਿਵੇਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਦੇ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਸਰਵੋਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਹਾਰ, ਨੀਂਦ, ਭੈਅ ਤੇ ਮੈਥੁਨ = ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਵੇਕ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਸ਼ੂ ਵਰਗਾ ਹੈ। ੦ ਤੁ - ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਲਈ 'ਤੁ' ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਤਤ੍ - ਅਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਪਦ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨ - ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੰਨਣਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੰਨਣਾ ਅਗਿਆਨ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਅਹੰਤਾ (ਮੈਂ ਪਨ) ਹੈ, ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਪਨ ਅਥਵਾ ਮਮਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਪਨ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਸਾਨੂੰ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ੦ ਮੈਂ ਮੇਰੇਪਣ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਮੇਰਾਪਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਭ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਕਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ 'ਮੇਰੀ ਸੱਤਾ' ਉਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਦੇ ਨਾਲ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਦਾ ਸੰਬਧ ਅਗਿਆਨ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਮੈਂ ਮੇਰੇਪਨ ਦੇ - ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਛੇਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਆਦਿਤ੍ਯਵਤ, ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ - ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਤਿ ਤਦ੍ ਪਰਮ੍ - ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਅਭਿੰਨਤਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪਰਮ ਪਦ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਨੇਰੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਵਸਤੂ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੁਣ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗਿਆਨ ਅੰਦਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਚਮਕਦਾ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੂਰਜ ਰਾਹੀਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਹੀਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੈ-ਗਿਆਨ (ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ) ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਉਹੋ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਜੀਵਤ ਹਸਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.17 ਸ਼ਲੋਕ :

तद्-बुद्धय: तद्-आत्मान:, तद्-निष्ठा: तद्-परायण:। गच्छन्ति अ-पुन:- आ-वृत्तिम्, ज्ञान-निर्-धूत-कल्मषा:॥

ਤਦ੍ ਬੁਧਯਹ ਤਦ੍ ਆਤ੍ਮਾਨਹ, ਤਦ੍ ਨਿਸ਼੍ਠ੍ਾਹ ਤਦ੍ ਪਰਾਯਣਾਹ।

ਗਚ੍ਛੰਤਿ ਅਪੁਨਹ ਆਵ੍ਰਿਤਿਮ੍, ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਨਿਰ੍ਧੂਤ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਦ੍ ਬੁਧਯਹ : ਜਿਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਦ੍ ਆਤ੍ਮਾਨਹ : ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੈ। ਤਦ੍ ਨਿਸ਼ਠਾਹ : ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਹੈ। ਤਦ੍ ਪਰਾਯਾਣਾਹ : ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਣ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਗਰ੍ਛੰਤਿ : ਜਾਣਾ। ਅਪੁਨਹ : ਮੁਕਤੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ। ਆਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ : ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਆਉਣਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਨਿਰ੍ਧੂਤ : ਗਿਆਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ : ਪਾਪੀ ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧੋਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਤਵਪ੍ਰਾਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਿਲਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਧਨ ਹਨ। ੦ ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ ਅਸਤ੍ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਤ੍ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ। ਦੂਜੇ ਚਿੰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸਤ੍ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ। ਅਸਤ੍ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ੦ ਤਦ੍ਬੁਧਯਹ = ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਿਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਇਹ ਪੱਕਾ ਕਰੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂਤੱਤਵ ਹੀ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅਟੱਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਤਦ੍ ਬ੍ਧਹਹ ਹੈ। ੦ ਤਦ੍ ਆਤ੍ਮਾਨਹ = ਏਥੇ ਆਤਮਾ ਪਦ ਮਨ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਜਦ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਚਿੰਤਨ ਅਖੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਦ੍ ਨਿਸ਼੍ਠਾਹ – ਜਦ ਸਾਧਕ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤਦ੍ ਪਰਾਯਣਹ – ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਰਾਇਣ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਤੱਕ ਸਾਧਕ ਤੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਾਧਨ ਛੁਟਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਖੰਡ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦ ਸਾਧਨਪਨ = ਅਹਿਮ ਭਾਵ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਧਨ ਸਾਧਯ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਾਧਯ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਤ੍ਯ ਏਕਤਾ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਨਿਰ੍ਧੂਤ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ – ਗਿਆਨ = ਸਤ੍ ਅਸਤ੍ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਹੋਣ ’ਤੇ ਅਸਤ੍ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਤ੍ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਅਸਤ੍ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਗਛੰਤਿ ਅਪੁਨਹ ਆਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ – ਅਸਤ੍ ਦਾ ਸੰਗ ਹੀ ਪੁਨਰਾਵ੍ਰਿਤੀ (ਪੁਨਰ ਜਨਮ) ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ (13.29)। ਅਸਤ੍ ਦਾ ਸੰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਜਾਣ ’ਤੇ ਮਰਨ ਜਨਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਵਸਤੂ ਏਕਦੇਸ਼ੀਯ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਣ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏਗੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੂਰਣ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੂ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਸ ਪੂਰਣ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ। ੦ ਗਛੰਤਿ ਪਦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਬੋਧ ਹੋਣ – (ਜਿਸ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਆਤਮਾ, ਨਿਸ਼ਠਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਛੋਟੀ ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨੇ ਕਦੇ ਹਨੇਰਾ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾ ਟੁਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.18 ਸ਼ਲੋਕ :

विद्या-विनय-संपन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि। शुनि च एव श्व-पाके च, पण्डिता: सम-दर्शिन:॥

ਵਿਦ੍ਯ੍ਾ ਵਿਨਯ ਸੰਪਨੇ, ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣੇ ਗਵਿ ਹਸ੍ਤਿਨਿ।

ਸ਼ੁਨਿ ਚ ਏਵ ਸ਼੍ਵਪਾਕੇ ਚ, ਪੰਡਿਤਾਹ ਸਮਦਰ੍ਸ਼ਿਨਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਵਿਦ੍ਯ੍ਾ ਵਿਨਯ ਸੰਪਨੇ : ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਸੰਪਨ ਹੋਵੇ। ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣੋ ਗਵਿ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ ’ਤੇ ਅਤੇ ਗਊ ’ਤੇ। ਹਸ੍ਤਿਨਿ : ਹਾਥੀ ਉਪਰ। ਸ਼ੁਨਿ : ਕੁੱਤੇ ’ਤੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਸ਼੍ਵਪਾਕੇ : ਜਾਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ, ਕੁੱਤੇ ਖਾਣਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਪੰਡਿਤਾਹ : ਸੰਤ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਸਮਦਰ੍ਸ਼ਿਨਹ : ਬਰਾਬਰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗਊ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਚੰਡਾਲ ਲਈ ਸਮਦਰਸ਼ੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਵਿਦ੍ਯਿਾ ਵਿਨਯਾ ਸੰਪਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣੇ ਗਵਿ ਹਸ੍ਤਿਨਿ ੦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲਈ ਏਥੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ 1. ਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ 2. ਵਿਨਯ ਯੁਕਤ। ਅਜਿਹਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਹੋ ਤੇ ਵਿਨਮਰ ਸੁਭਾਓ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਨਮਰਤਾ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਨਮਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਵਾਰੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੁੱਤੀ ਜਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਗਊ ਦਾ ਹੀ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁੱਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਖਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਅਦਵੈਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ੦ ਸਮਤਾ - ਕੋਈ ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦੇਹਨ। ੦ ਸਮਤਾ ਤਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਆਪਣਾ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਸੁੱਖ ਆਪਣਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਪਰ ਦੁੱਖ-ਦੁੱਖ, ਸੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੇਖੇ ਪਰ (ਮਾਨਸ 7.38, 39) ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਸਮਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਸਮਝੋ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾ ਲਿਆ। ੦ ਹਰ ਜੀਵ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਮਤਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਸਿਤਾਰੇ, ਸਮਤਾ ਪੂਰਵਕ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਨ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਉਚ ਨੀਚ, ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹੀ ਸਮਤਾ ਲਿਆਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਚਮਕਦਾ ਹੈ, ਚੰਦਰਮਾ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਵਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਗ਼ਰੀਬ ਨੂੰ, ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਚਾਨਣ ਤੇ ਨਿੱਘ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਕੋਈ ਨਹਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਸਭ ਲਈ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਗਊ ਹਾਥੀ ਚੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਆਤਮ ਬੋਧ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਕਾਇਨਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕਾਇਨਾਤ ਵਾਸੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਰਬ ਗਿਆਨ, ਏਕਤਾ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਏਸੇ ਲਈ ਜੋ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਤਿ-ਸਰੂਪ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਪੂਰਣ ਵੇਖਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

5.19 ਸ਼ਲੋਕ :

इह एव तै: जित: सर्ग: येषाम् साम्ये स्थितम् मन:। निर्-दोषम् हि समम् ब्रह्म, तस्मात् ब्रह्मणि ते स्थिता:॥

ਈਹ ਏਵ ਤੈਹ ਜਿਤਹ ਸਰ੍ਗਹ, ਯੇਸ਼ਾਮ੍ ਸਾਮ੍ਯੇਸ੍ਥਿਤਮ੍ ਮਨਹ।

ਨਿਰ੍ ਦੋਸ਼ਮ੍ ਹਿ ਸਮਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍, ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਿ ਤੇ ਸ੍ਥਿਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਈਹ : ਏਥੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਤੈਹ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ। ਜਿਤਹ : ਜਿੱਤ ਲਏ ਹਨ। ਸਰ੍ਗਹ : ਸਿਰਜਨ, ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ। ਯੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਸਾਮਯ : ਬਰਾਬਰ, ਮਨ ਜਾਂ ਸਭਾਵ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ, ਇਕਸੁਰਤਾ, ਸੰਤੁਲਨ। ਸ੍ਥਿਤਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮਨਹ : ਮਨ। ਨਿਰਦੋਸ਼ਮ੍ : ਦਾਗ਼ ਰਹਿਤ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ, ਯਕੀਨਨ। ਸਮਮ੍ : ਸੰਤੁਲਤਾ ਵਿੱਚ, ਬਰਾਬਰੀ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਤਸ੍ਮਾਤ੍ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਇਸ ਲਈ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਿ : ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਵਿੱਚ। ਤੈ : ਉਹ। ਸ੍ਥਿਤਾਹ : ਸਥਿਤ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਏਕਤਾ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਸੰਤੁਲਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਜੀਵਤ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਸੰਸਾਰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਰਿਆਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਇਸਲਈ ਉਹ ਸਮਦਰਸ਼ੀ ਪੁਰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇਸ਼ਾਮ੍ ਸਾਮ੍ਯੇ ਸ੍ਥਿਤਮ੍ ਮਨਹ = ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਤਵ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਸਮਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪੂਰਣਤਾ ਤੇ ਬਲਵਾਨਤਾ ਦਾ ਆ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਉੱਪਰ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਨਿੰਦਾ ਵਡਿਆਈ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਸਮਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਈਹ ਏਵ ਤੈਹ ਜਿਤਹ ਸਰ੍ਗਹ - ਏਥੇ ਤੈਹ ਪਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰ - ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ, ਘਟਨਾ ਹਾਲਾਤ ਸਭ ਪਰ ਹਨ। ੦ ਪਰਾਧੀਨ = ਜੋ ਪਰ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਾਧੀਨ ਹੈ। ੦ ਜਿੰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ - ਉਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਸਾਡੀ ਕਾਮਨਾ ਵਧੇਗੀ - ਤੇ ਉਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਉਹ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਪਰਾਧੀਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰਾਧੀਨ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਾਮਨਾ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਹੈ। ੦ ਸਮਦਰਸ਼ੀ - ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਨਿਰ੍ਦੋਸ਼ਮ੍ ਹਿ ਸਮਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ = ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਵਿਕਾਸ ਨਾ ਵਿਸ਼ਮਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਪੂਰਵਕ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਭੋਰਾ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ੦ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਿ ਤੇ ਸ੍ਥਿਤਾਹ = ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਤੇ ਸਮ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਮ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਏ ਹਨ। ੦ ਸਤ੍ ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ ੦ ਅਸਤ੍ ਪ੍ਰਤੀ ਪਲ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਤ੍ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਤ੍ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਚੰਡਾਲ ਦੀ- ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਗਿਆਨ - ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਵਿਵਿੱਧ ਦਰਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਗੜੇ ਤੇ ਕੋਹਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ

ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਜਾਤਾ ਅਥਵਾ ਇੱਕੋ ਰੂਪੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਾਫ਼ ਗਲਾਸ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਜੋ ਮਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਥਰਥਰਾਉਂਦਾ ਮਨ ਬਾਹਰਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਸੰਤੁਲਤ ਹੈ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਉਪਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਥਰਥਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੰਦੀ। ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਫ ਚੇਤਨਤਾ/ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਤੇ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਹ ਬੇਨੁਕਸ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਖੋਟ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸੰਤੁਲਤ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ, ਉਹੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸਥਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਫਿਰ ਸਦਾ ਲਈ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਸਹਿਜ ਮਈ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਦੌੜਨ ਵਾਲੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਸਿਖ਼ਰ 'ਤੇ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.20 ਸ਼ਲੋਕ :

न प्र-हृष-येत् प्रियम् प्र-आप्-य, न उद्-विजेत् प्र-आप्य च अ-प्रियम्।

स्थिर-बुद्धिः अ-सम्-मूढः, ब्रह्म-विद् ब्रह्माणि स्थितः॥

ਨ ਪ੍ਰਹਰ੍.ਸ਼੍ਯਤੇ੍ ਪ੍ਰਿਯਮ੍ ਪ੍ਰਆਪ੍ਯ, ਨ ਉਦ੍ਵਿਜੇਤ੍ ਪ੍ਰਆਪ੍ਯ ਚ ਅਪ੍ਰਿਯਮ੍।

ਸ੍ਥਿਰ ਬੁਧਿਹ ਅਸਮ੍ ਮੂਡਹ, ਬ੍ਰਹਮ੍ਵਿਦ੍ ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣਿ ਸ੍ਥਿਤਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਾਹਰ੍ਸ਼੍ਯਤੇ੍ : ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਯਮ੍ : ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ, ਸੁਹਾਵਣਾ। ਪ੍ਰਆਪ੍ਯ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਉਦ੍ਵਿਜੇਤ੍ : ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ, ਉਕਸਾਉਣਾ, ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਣਾ। ਪ੍ਰਆਪ੍ਯ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਪ੍ਰਿਯਮ੍ : ਜੋਖੁਸ਼ ਗਵਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਥਿਰ ਬੁਧਿਹ : ਪ੍ਰਪੱਕ ਬੁੱਧੀਵਾਲਾ। ਅਸਮ੍ ਮੂਡਹ : ਜੋ ਮੁੜ ਭਰਮਾਇਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਬ੍ਰਹਮ੍ ਵਿਦ੍ : ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮ੍ਣੀ : ਕਮਾਲ ਦੀ ਉੱਚਤਾ, ਸੂਝ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ। ਸ੍ਥਿਤਹ : ਸਥਿਤ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਪਿਆਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਦਿਲ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਮੋਹ ਰਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬ੍ਰਹਮ – ਸਾਰੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਸਮ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਅਖੰਡ ਚੈਤਨਯ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਸਥਿਰ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਹੈ। ੦ ਨ ਪ੍ਰਹ੍ਸ਼੍ ਯੇਤ੍ ਪ੍ਰਿਯਮ੍ ਪ੍ਰਆਪ੍ਯ, ਨ ਓਦ੍ ਵਿਜੇਤ੍ ਪ੍ਰਆਪ੍ ਯ ਚ ਅਪ੍ਰਿਯਮ੍ – ੦ ਸਰੀਰ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ, ਸਿਧਾਂਤ, ਸੰਪਰਦਾਇ, ਸ਼ਾਸਤਰ, ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ ਘਟਨਾ, ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸੰਪਰਦਾਇ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ ਘਟਨਾ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਪ੍ਰਿਯਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਯਾ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਿਯਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸਾਧਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਤੇ ਅਪ੍ਰਿਯਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਰਣ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 'ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹਾਂ' ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਹ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਤੱਤਵ ਵੇਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਅਕਰਤਾ ਤੱਤਵ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। (3.28) ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਸ੍ਥਿਰ ਬੁਧਿਹ = ਸਰੂਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਰਣ ਨਿਰਪੇਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਕਰਣ ਦੀ ਅਪੇਕਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਰਣਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਸਥਿਰ ਤੇ ਸੰਦੇਹ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਲਪ ਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਹੋਣੇਪਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਥਿਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਦੇਹ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ੍ਥਿਰ ਬੁਧਿਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਅਸਮ੍ ਮੂਡਹ = ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਉਤਪਤੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਤ੍ਯ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੂਡ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮੂੜਤਾ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਮੂੜਤਾ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਭਾਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਮ੍ ਮੂੜ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ੍ਵਿਤ – ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ – ਵਾਲਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਬ੍ਰਹਮਣਿਸ੍ਥਿਤਹ – ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਿਤ ਹਨ ਪਰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਏਥੇ ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਸ੍ਥਿਤ ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਨਿਰੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਜੀਵ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ, ਲਾਭ ਹਾਨੀ, ਸੰਕਟ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ, ਪਸੰਦ ਨਾ ਪਸੰਦ, ਨਿਰੰਤਰ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਮਨੋਬ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ

ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਕੀ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ, ਮਨ, ਹਵਸ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਲਾਲਚ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, 'ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਭਰਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਤਿ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.21 ਸ਼ਲੋਕ :

बाह्य-स्पशेषु अ-सक्त-आत्मा, विन्दति आत्मनि यत् सुखम्। सः ब्रह्मा-योग-युज्-त-आत्मा, सुखम् अ-क्षयम् अश्-नुते॥

ਬਾਹ੍ਯ੍ਸ੍ਪਰ੍ਸ਼ੇਸ਼੍ਵ੍ ਅਸਕ੍ਤ੍ ਆਤ੍ਮਾ, ਵਿਨ੍ਦਤਿ ਆਤ੍ਮਨਿ ਯਤ੍ ਸੁਖ਼ਮ੍।

ਸਹ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਯੋਗ ਯੁਜ੍ਤ ਆਤ੍ਮਾ, ਸੁਖਮ੍ ਅਕਸ਼ਯਮ੍ ਅਸ਼੍ ਨੁਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬਾਹ੍ਸ੍ਯ੍ ਪਰ੍ਸ਼ੇਸ਼੍ਵ੍ : ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਾਹਰੀ ਇੰਦ੍ਰਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ। ਅਸਕ੍ਤ੍ ਆਤਮਾ : ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਵਿਨ੍ਦਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤ੍ਮਨਿ : ਸਵੈ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ। ਯਤ੍ਸੁਖ਼ਮ੍ = ਯਤ੍ : ਉਹ ਕਿਹੜਾ। ਸੁਖ਼ਮ੍ : ਖੁਸ਼ੀ, ਸੁੱਖ। ਸਹ ਬ੍ਰਹਮ ਯੋਗ ਯੁਜ੍ਤ : ਆਤ੍ਮਾ, ਜੋ ਸਾਧਨਾ ਯੁਕਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਾਲ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਹ : ਉਹ। ਸੁਖਮ੍ : ਖੁਸ਼ੀ। ਅਕਸ਼੍ਯਮ੍ : ਬੇਹੱਦ, ਬੇਪਨਾਹ, ਅਣਗਿਣਤ। ਅਸ਼੍ਨੁਤੇ : ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੁੱਖ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਹਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬ੍ਰਾਹਮ ਸ੍ਪਸ਼ੇਸ਼੍ ਅਸਕ੍ਤ੍ ਆਤਮਾ – ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸਪਰਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਸਤਿਕ ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਸਤਕ ਮਿਟੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਸਤਿਕ ਰਹਿਤ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੈ। ੦ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਸਪੱਰਸ਼ੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਤੋਂ। ਜਦ ਤੱਕ ਬ੍ਰਹਮ-ਸਪੱਰਸ਼ ਨਾਲ ਆਸਤਿਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਸਪੱਰਸ਼ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਸਤਿਕ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ੦ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਦਾਰਥ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਥਿਤ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨੀਂਦ ਅੰਦਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਦਾ ਤਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਨਿਰਗੋਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨੀਂਦ ਅੰਦਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਦਾ ਤਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਨਿਰਗੋਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਸਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸੰਬੰਧ ਅਸਲੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। (5.27) ਵਿੰਦਤਿ ਆਤਮਨਿ ਯਤ੍ ਸੁਖਮ੍ – ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਆਸਤਿਕ ਮਿਟਨ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਤੋਗੁਣੀ ਸੁੱਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੁੱਖ ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਹ – ਬ੍ਰਹਮਯੋਗ ਯੁਜ੍ਤਾਤ੍ਮਾ : ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰਾਗ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਟਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਅਭਿੰਨ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ – ਚਾਨਣ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਨੇਰਾ ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਚਾਨਣ ਪਸਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਿੰਨ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਅਹੰਮ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਹੰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਤਵਿਕ ਸੁੱਖ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਨਾ ਕਰਕੇ ਅਹੰਮ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ (6.21, 6.28, 14.27) ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ (18.54) ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਘਟਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਚਸਕਾ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਹੈ, ਜੋ ਪਲ ਭਰ ਰਹਿ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਵਸ ਚਿਰ-ਜੀਵੀ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ। ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

✪ ✪ ✪

5.22 ਸ਼ਲੋਕ :

ये हि सम्-स्पर्श-जाः भोगाः, दुःख-योनयः एव ते। आदि-अन्त-वन्तः कौन्तेय, न तैषु रम्-अते बुधः॥

ਯੇ ਹਿ ਸਮ੍ਸ੍ਪਰ੍ਸ਼ਜਾਹ, ਭੋਗਾਹ, ਦੁਹਖ ਯੋਨਯਹ ਏਵ ਤੇ।

ਆਦਿ ਅੰਤ ਬੰਤਹ ਕੌਂਤੇਯ, ਨ ਤੇ੍ਸ਼ੁ ਰਮ੍ਅਤੇ ਬੁੱਧਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਕਿਹੜਾ। ਹਿ : ਦਰ-ਅਸਲ, ਸੱਚ ਮੁੱਚ। ਸਮ੍ਸ੍ਪਰ੍ਸ਼ਜਾਹ : ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਿਆਂ। ਭੋਗਾਹ : ਆਨੰਦ ਖੁਸ਼ੀ। ਦੁਹਖ ਯੋਨਯਹ : ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਤੇ : ਉਹ। ਆਦਿ ਅੰਤ ਬੰਤਹ : ਜਿਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਅੰਤ ਹੋਵੇ। ਕੌਂਤੇਯ : ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਤੇ੍ਸ਼ੁ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ। ਰਮ੍ਅਤੇ : ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ। ਬੁਧਹ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਦਰ-ਅਸਲ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ! ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾ ਆਰੰਭ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਅੰਤ ਹੈ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਗ੍ਰਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇ ਹਿ ਸਮ੍ ਸੑਪ੍ਰਸ਼ ਜਾਹ ਭੋਗਾਹ – ਸ਼ਬਦ ਸਪੱਰਸ਼ ਰੂਪ ਰਸ ਅਤੇ ਗੰਧ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜੋ ਸੁੱਖ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ੦ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਣ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਾ ਭੋਗ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਆਦਰ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ – ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਖ ਲੱਭ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣਾ ਭੋਗ ਹੈ। ੦ ਆਦਿ ਅੰਤ ਵੰਤਹ – ਸੰਪੂਰਣ ਭੋਗ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਨਿਤ੍ਯ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। (2.14) ਉਹ ਕਦੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੋਗ ਜੜ੍ਹ ਹਨ ਤੇ ਸ੍ਵਯੰ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਹੈ। ਭੋਗ ਵਿਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਵਯੰ ਨੂੰ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਜੀਵ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। (15.07) ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। (5.29) ੦ ਭੋਗ ਆਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ – ਇਸ ਤਰਫ਼ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ – ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਵੰਤਹ ਪਦ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਦਵਾਈ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਦੁੱਖ ਯੋਨਯਹ ਏਵ ਤੇ – ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੁੱਖ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁੱਖ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧ ਜਨ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਹਿਲਾਂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਸਤੂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਭਾਵ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਵਸਤੂ ਦੇ ਅਭਾਵ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਨਾ ਸੁੱਖ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਭੋਗੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਭੋਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (2.15) ੦ ਦੁੱਖ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਿਣਾਮ ਦੁੱਖ ੦ ਤਾਪ ਦੁੱਖ ੦ ਸੰਸਕਾਰ ਦੁੱਖ। 1. ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਭੋਗ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਮਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਰਿਣਾਮ ਦੁੱਖ ਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (17.37) ਕਿਉਂਕਿ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਣਾਮ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 2. ਵਧੇਰੇ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਨਾਲ, ਅੰਦਰ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਦੀ ਤੜਪਨਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ, ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ, ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੰਤਾਪ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਪ ਦੁੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 3. ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ-ਵੱਸ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕਾਰ ਦੁੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਵ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਭੋਗ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ੦ ਨਾ ਤੇਸ਼ੁ ਰਸਤੇ ਬੁਧਹ – ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰਮਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਵਿਵੇਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਪਾਪ ਨਰਕ ਆਦਿ ਸੰਯੋਗ ਜਨ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ। ਜੋ ਭੋਗੀ ਹੈ, ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਦਰਅਸਲ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸਾਡਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸੰਬੰਧ ਜਿੰਨੇ ਲੰਮੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਾਡਾ ਮੋਹ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਮੁਸੀਬਤ ਅਤੇ ਪੱਛੋਤਾਵੇ ਦੀ ਅੱਗ ਸਾਡਾ ਸੁੱਖ ਚੈਨ ਸਾੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚਮਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਸ਼ਕਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਆਨੰਦ ਅਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇ, ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਭੋਗ – ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਥਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

✪ ✪ ✪

5.23 ਸ਼ਲੋਕ :

शक्-नोति इह एव य: सोढुम्, प्राक् शरीर-वि-मोक्षणात्। काम-क्रोध-उद्-भवम् वेगम्, स: युक्त: स: सुखी नर:॥

ਸ਼ਕ੍ ਨੋਤਿ ਏਹ ਏਵ ਸਹ ਸੋਹਦੁਮ੍, ਪ੍ਰਾਕ੍ ਸਰੀਰ ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼ਣਾਤ੍।
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਉਦ੍ ਭਵਮ੍ ਵੇਗਮ੍, ਸਹ ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ ਸਹ ਸੁਖੀ ਨਰਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼ਕ੍ ਨੋਤਿ : ਯੋਗ ਹੈ। ਏਹ : ਏਥੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਸੋਹਦੁਮ੍ : ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਖਾਉਣੀ। ਪ੍ਰਾਕ੍ : ਪਹਿਲਾਂ। ਸਰੀਰ ਵਿਮੋਕਸ਼ਣਾਤ੍ : ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਉਦ੍ ਭਵਮ੍ : ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਵੇਗਮ੍ : ਇੱਛਾ। ਸਹ : ਉਹ। ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ : ਯੋਗੀ। ਸਹ : ਉਹ। ਸੁਖੀ ਨਰਹ : ਸੁਖੀ ਆਦਮੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ, ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਯੋਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਸੁਖੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ "ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਹੀ ਏਥੇ ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਯੋਗੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਸੁਖੀ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਨਰ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ।' ੦ ਸ਼ਕ੍ਨੋਤਿ ਏਹ ਏਵ ਸਹ ਸੋਹਦੁਮ ਪਾਕ੍ ਸਰੀਰ ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼ਣਾਤ੍ – ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਉਦ੍ਭਵਮ੍ ਵੇਗਮ੍ = ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਲੌਕਿਕ ਵੇਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਗ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਯੂਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤਰ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਆਦਿ ਯੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਢਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯੂਨੀਆਂ ਭੋਗਾਂ ਲਈ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਯੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੋਗੀ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਢਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਇਹ ਪਦ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਥਾਈ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਹੈ। ਵਿਵੇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਹੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਆਦਿ ਦੀ ਉਪੇਕਸ਼ਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦

ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਦ ਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਵੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਇੱਕ ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ੦ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਇੰਜ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਹਾਂ', ਮੈਨੂੰ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਧਕ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਰਾਗ (ਮੋਹ) ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਸੁੰਦਰ, ਇਹ ਸੁੱਖਦਾਇਕ, ਆਦਿ ਸੰਕਲਪ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਹੈ, ਕ੍ਰੋਧ ਕਾਮ ਦੇ ਵੇਗ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤਨ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਸ਼ਾਂਤ ਉਤੇਜਿਤ, ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। 'ਸਹ ਸੁਖੀ' ਪਦ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੈਅ ਕਾਰਨ ਵੀ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਉਪਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਭ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕੋਈ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਵਾਂਗ ਉਹ ਲੋਭ ਤੇ ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਯੁਕਤਹ – ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਵੇਗ ਸਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਦ ਵਿੱਚ ਯੋਗੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। (6.02) ੦ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਉਪਾਅ ਹੈ – ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾ ਮੰਨਣਾ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਖੁਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ – ਅਸੀਂ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਵਸਤੂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (5.26) ਇਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਉਹੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (16.22) ਚੌਥੀ ਗੱਲ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ (ਜੋ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹਨ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। (13.06) ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੂਪ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ। ੦ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ੦ ਸਹ ਯੁਕਤਹਸਹ ਸੁਖੀ ਨਰਹ – ਅਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 5.15 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜਨ੍ਤਵਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਰਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਰ ਹੈ ਸੂਰਬੀਰ ਹੈ। ੦ ਸਮਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਯੋਗੀ ਹੈ। ੦ ਸਹ ਸੁਖੀ – ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਭੀ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੁਖੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਆਤਮ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਅੰਦਰ ਜੀਭ, ਗੱਲਬਾਤ, ਕ੍ਰੋਧ, ਮਨ ਮਿਹਦਾ ਜਣਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੇਗ (ਧੱਕੇ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਵੇਗਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ 'ਗੋਸਵਾਮੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਕੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਜਾਂਚ ਸਿੱਖ ਲਈ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਗੋਸਵਾਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਤਦ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ (ਅੱਖਾਂ, ਛਾਤੀ, ਦਿਲ) ਤਾਂ ਹੀ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸਿੱਖ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਵੈ ਗਿਆਤ ਪਾਉਣ ਦੇ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਸਕਾਂਗੇ। ਜੀਵਨ ਤਦ ਹੈ, ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਕਿਨਾਰੇ ਪਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਮਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੋਧ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖ਼ੂਨ ਖੌਲਦਾ ਤੇ ਸੁਕਦਾ ਹੈ। ਬੋਧ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣਾ, ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਆਏਗਾ, ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦਬਾਓ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਦੰਦ ਕਰੀਚਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਜ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਅਦੁੱਤੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਸੰਭਵ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

5.24 ਸ਼ਲੋਕ :

यः अन्तः-सुखः अन्तः-आरामः, तथा अन्तः-ज्योतिः एव यः। सः योगी ब्रह्म-निर्वाणम्, ब्रह्म-भूतः अधि-गच्छति॥

ਯਹ ਅੰਤਹ ਸੁਖਹ ਅੰਤਹ ਆਰਾਮਹ, ਤਥਾ ਅੰਤਹ ਜ੍ਯੋਤਿਹ ਏਵ ਯਹ।

ਸਹ ਯੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰ੍ਵਾਨਮ੍, ਬ੍ਰਹਮ ਭੂਤਹ ਅਧਿ ਗੱਚ੍ਛਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਹ : ਕੌਣ। ਅੰਤਹਸੁਖ : ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਖ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਤਹ ਆਰਾਮਹ : ਜੋ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਤਥਾ : ਭੀ। ਅੰਤਹ ਜ੍ਯੋਤਿਹ : ਜੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਏਵ : ਭੀ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਸਹ : ਉਹ। ਯੋਗੀ : ਯੋਗੀ। ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਣ। ਨਿਰ੍ਵਾਨਮ੍ : ਨਿਰਵਾਨ, ਮੁਕਤੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਭੂਤਹ : ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਅਧਿ ਗੱਚ੍ਛਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ-ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਯੋਗੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਯੋਗੀ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਯੋਗੀ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ

ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਹ ਅਨ੍ਤਹ ਸੁਖਹ ਅਨ੍ਤਹ ਆਰਾਮਹ ਤਥਾ ਅਨ੍ਤਹ ਜਯੋਤਿਹ ਏਵ ਯਹ = ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਨ੍ਯ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ - ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਏਥੇ ਅਨ੍ਤ ਸੁਖਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸੁਖ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਸਥਿਤ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਛਿਣ ਮਾਤਰ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਅਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਅਨ੍ਤਹ ਸੁਖਹ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਸਦਾ ਦੇ ਲਈ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸਦਾ ਲਈ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਉਹ ਆਭ੍ਯੰਤਰ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰਮਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੰਮਦਾ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਏਥੇ ਅਨੁਤਹ ਆਰਾਮਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਜਨ੍ਹ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ ਜਨ ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੰਸਾਰਕ ਗਿਆਨ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਆਧਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਾਧਕ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਅਨ੍ਤਹ ਜਯੋਤਿਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤਾਂ ਆਰੰਭ ਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਹੀ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਖ੍ਯ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਸਹ ਯੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਵਾਣਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਭੂਤਹ ਅਧਿ ਗਚ੍ਛਤਿ ੦ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸਾਧਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਛਿਣਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ, ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਜੋ 'ਮੈਂ ਸਵਾਧੀਨ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਥਿਤ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਛਿਣਤਾ ਦੇ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਭੂਤ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਛਿਣਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦ ਤੱਕ ਇਹ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਤੱਤਵਨਿਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰ੍ਵਾਣਮ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹਲਚਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਵਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਬ੍ਰਹਮ। ੦ ਸਾਧਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (4.06)

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਸਥਾਈ ਹਨ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਆਨੰਦ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਖੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ 'ਬ੍ਰਹਮ-ਭੂਤਾ' ਹੈ, ਪਰਮ-ਆਨੰਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਝਟ ਪਲ ਛਿਨ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਬਾਹਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪੱਖੇ ਦੀ ਹਵਾ, ਬੱਲਬ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਫਰਿੱਜ ਦਾ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਅਸਥਾਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਬਨਵਾਟੀ ਵਸਤਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਚੱਲਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ, ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਨਿਰਮਲ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਦਾਤਾਂ ਹਨ। ਸਥਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੈ, ਦਾਤ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਤਪਤ ਹੋਇਆ ਆਨੰਦ ਸਦੀਵੀ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ - 'ਗਿਆਨ ਉਸ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲਣ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਪਰੱਸਪਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹਨ।" ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.25 ਸ਼ਲੋਕ :

लभ्-अन्ते ब्रह्म-निर्वाणम्, ऋषय: क्षीण-कल्मषा:। छिन्न-द्वैधा: यत-आत्मान:, सर्व-भूत-हिते रता:॥

ਲਭ੍ਅੰਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰ੍ਵਾਣਮ੍, ਰਿਸ਼ੀਯਹ ਕ੍ਸ਼ੀਣ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ।

ਛਿੰਨ ਦਵੈਧਾਹ ਯਤ ਆਤ੍ਮਾਨਹ, ਸਰ੍ਵਭੂਤਹਿਤੇ ਰਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਲਭ੍ਅੰਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰ੍ਵਾਣਮ੍ : ਪੂਰਣ ਮੁਕਤੀ। ਰਿਸ਼ੀਯਹ : ਰਿਸ਼ੀ। ਕ੍ਸ਼ੀਣ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ : ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਛਿੰਨ ਦਵੈਧਾਹ : ਜਿਸ ਲਈ ਦੂਹੀ ਦਵੈਤ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਯਤਆਤ੍ਮਾਨਹ : ਜਿਸ ਨੇ ਸਵੈ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰ੍ਵਭੂਤਹਿਤੇ : ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ। ਰਤਾਹ : ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੂਈ ਦਵੈਤ ਰੂਪੀ ਸੰਤਾਪ ਭੰਗ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਤਿੰਦਰ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ੀਗਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਤ-ਆਤ੍ਮਾਨਹ - ਨਿਤ੍ਯ ਸਤ੍ਯ ਤੱਤਵਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦ੍ਰਿੜ ਲਕਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੁਗਮਤਾ ਪੂਰਵਕ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਿੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਧਕ ਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਮੰਨੇ - ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਏਥੇ ਪਦ ਯਤਾਤ੍ਮਾਨਹ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਸਰਵਭੂਤਹਿਤੇ - ਰਤਾਹ - ਸ਼ਾਂਖ੍ਯਯੋਗ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਮੁੱਖ ਵਾਧਕ ਹੈ। ਅਭਿਮਾਨ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਆਸਾਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ੦ ਛਿਨ ਦਵੈਧਾਹ - ਜਦ ਤੱਕ ਤੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਅੱਛੇ ਅੱਛੇ ਸਾਧਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਭੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਦੁਵਿਧਾ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਵਿਕਲਪ, ਨਾ ਭਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਰਿਸ਼ੀਯਹ

ਕ੍ਸ਼ੀਣ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ - ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕਲ੍ਮਸ਼ ਹੀ ਹੈ (ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਪ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ) ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੇਤੂ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ - ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਲੱਗ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਨਿਰਵਿਕਾਰਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਰਿਸ਼ੀਯਹ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗਿਆਨ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ੀ ਕਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ੦ ਲਭ੍ਅੰਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਵਾਣਮ੍ - ਬ੍ਰਹਮ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ੰਸ਼ੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਲਭੰਤੇ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਲਹਿਰਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗੀ ਨਿਰਵਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਇਹ ਦੋ ਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਵਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਰਿਸ਼ੀ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਭੂਤ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਤੋਂ ਪੂਰਣ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਵੈ ਕਾਬੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਾ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.26 ਸ਼ਲੋਕ :

काम-क्रोध-वि-युक्तानाम्, यतीनाम् यत-चेतनाम्। अभित: ब्रह्म-निर्वाणम्, वर्तते विदित-आत्मनाम्॥

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਯੁਕ੍ਤ੍ਾਨਾਮ੍, ਯਤੀਨਾਮ੍ ਯਤ - ਚੇਤਸਾਮ੍।
ਅਭਿਤਹ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਨਿਰ੍ਵਾਣਮ੍, ਵਰ੍ਤਤੇ ਵਿਦਿਤ ਆਤ੍ਮ ਨਾਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਯੁਕ੍ਤ੍ਾਨਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਯਤੀਨਾਮ੍ : ਜਿਸ ਨੇ ਆਤਮ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗੀ ਤਪਾ, ਬੈਰਾਗੀ ਯੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਸੰਜਮੀ, ਹੱਠ ਯੋਗੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਯਤਚੇਤਸਾਮ੍, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਭਿਤਹ : ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਵਾਣਮ੍ : ਪੂਰਣ ਆਜ਼ਾਦੀ। ਵਰ੍ਤਤੇ : ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਜੋ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਤ੍ਮ ਨਾਮ੍ : ਜਿਸ ਨੇ ਸਵੈ ਅਥਵਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਯੁਕ੍ਤਾ ਨਾਮ੍ ਯਤੀਨਾਮ੍ ਯਤ ਚੇਤਸਾਮ੍ = ਭਗਵਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ ਦੋਸ਼ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਅਸਤ੍ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਸਤ੍ ਤਤਵ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਅਸਤ੍ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਹਿਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਕਾਰ ਉਤਪਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ੦ ਕਾਮ - ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ 'ਕਾਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਅਥਵਾ ਕਾਮਨਾ ਅਭਾਵ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਭਾਵ ਸਦਾ ਅਸਤ੍ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਤ੍ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਭਾਵ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਦੋਂ ਕਾਮ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਣ ਉੱਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇੱਛਾ-ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਲਾਲਚ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਘੱਟ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਚੀਜ਼ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਿਟ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਘੱਟ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਟਾਏ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। 2. ਜਿੰਨੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਉਨੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। 3. ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਠਹਿਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਦੇ। ੦ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਵੇਗ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭੋਗ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਮਿਟਦੀ ਗਈ ਪਰ ਪੂਰਣ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕ੍ਰੋਧ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ -2 ਗੱਲ 'ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਵਿਰਤੀਆਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪੂਰਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਯਤਚੇਤ ਸਾਮ੍ - ਜਦ ਤੱਕ ਅਸਤ੍ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਮਨ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਅਸਤ੍ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਕਹਿਲਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਭਿਤਹ ....ਆਤ੍ਮਨਾਮ੍ - ੦ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ੦ ਵਿਦਿਤਾਤ੍ਮਨਾਮ੍ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੀ ਏਨੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਪਿੱਛੋਂ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਾਂਤ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਰੰਤਰ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਭਾਗ (ਅਸਤ੍) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਨਯਾਸਾ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਉਦਾਤੀਕਰਣ ਅਥਵਾ ਕੋਮਲਤਾ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸਾ ਜਾਂ ਸੰਮਿਆਸਾ ਪੂਰਣ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਨਿਆਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹਾਂ ਵਾਚੀ ਅਰਥ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂਹ ਵਾਚੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨਾ ਅਥਵਾ ਝੁਠਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸ, ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚੇਤਨ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਅਵੱਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹੋ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

5.27 ਸ਼ਲੋਕ :

स्पर्शान् कृत्वा वहि: ब्राह्यान्, चक्षु: च एव अन्तरे भ्रुवो:। प्राण-अपानौ समौ कृत्वा, नासा-अभि-अन्तर-चारिणौ॥

ਸ੍ਪ੍ਰਸ਼ਨ੍ ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ ਵਹਿ ਬਾਹਯਾਨ੍, ਚਕਸ਼ੁਹ ਚ ਏਵ ਅੰਤਰੇ ਭ੍ਰੁਵੋਹ।

ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਨੌ ਸਮੌ ਕ੍ਰਤਵਾ, ਨਾਸਾ ਅਭਿਅੰਤਰ ਚਾਰਿਣੌ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ੍ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣੇ ਜਿਵੇਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਸੁਣਨਾ, ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਸੁੰਘਣਾ। ਕ੍ਰਤਵਾ : ਇੰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ। ਵਹਿ : ਬਾਹਰਲਾ ਪਾਸਾ। ਬਾਹਯ੍ਾਨ੍ : ਬਾਹਰਲਾ, ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ। ਚਕਸ਼ੁਹ : ਅੱਖਾਂ। ਚ : ਭੀ। ਦੇਵ : ਭੀ। ਅੰਤਰੇ : ਵਿਚਕਾਰ। ਭ੍ਰੁਵੋਹ : ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ। ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਨੌ : ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਸਾਹ। ਸਮੌ ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ : ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ। ਨਾਸਾ ਅਭਿਅੰਤਰ ਚਾਰਿਣੌ : ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਨਜ਼ਰ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਨੂੰ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਮੁੱਚੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਰਿਸ਼ੀ ਯੋਗੀ, ਇੱਛਾ ਡਰ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ, ਸਦਾ ਲਈ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਪਰ੍ਸ਼ਨ ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ ਵਹਿ ਬ੍ਰਾਹਯਾਨ੍ - ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਨਾ ਕਰਨਾ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ – ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਿਆਨਯੋਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਬ੍ਰਾਹਮ ਪਦਾਰਥ ਵਾਧਕ ਨਹੀਂ ਹਨ – ਵਾਧਕ ਤਾਂ ਹੈ ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ। ਇਸ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਪਯੁਕਤ ਪਦਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ੦ ਚਕਸ਼ੁਹ ਚ ਏਵ ਅੰਤਰੇ ਭ੍ਰੁਵੋਹ – ਏਥੇ ਭ੍ਰੁਵੋਹ ਅੰਤਰੇ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਭਰਵਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਨਾਸਿਕਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ’ਤੇ ਟਿਕਾਉਣਾ (6.13) ਦੋਵੇਂ ਅਰਥ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੦ ਧਿਆਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਲਯ ਦੋਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖਣ ਨਾਲ (ਸਾਹਮਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਹਿਣ ਨਾਲ) ਵਿਅਕਸੇਪ ਦੋਸ਼ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਧੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਭੌਂਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.28 ਸ਼ਲੋਕ :

यम्-त-इन्द्रिय-मनो-बुद्धि:, मुनि: मोक्ष-परायण:। वि-गत-इच्छा-भय-क्रोध:, य: सदा मुच्-त: एव स:॥

ਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਮਨੋਬੁਧਿਹ, ਮਨਿਹ ਮੋਕਸ਼ ਪਰਾਯਣਹ।

ਵਿਗਤ ਇੱਛਾ ਭਯ ਕ੍ਰੋਧਹ, ਯਹ ਸਦਾ ਮੁਚ੍ਤਹ ਏਵ ਸਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਮਨੋਬੁਧਿਹ : ਗਿਆਨ ਬੋਧ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ। ਮੁਨਿਹ : ਮੁਨੀ। ਮੋਕਸ਼ ਪਰਾਯਣਹ : ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ, ਵਿਗਤ ਇੱਛਾ ਭਯ ਕ੍ਰੋਧਹ : ਇੱਛਾ ਡਰ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਸਦਾ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ। ਮੁਚ੍ਤਹ : ਮੁਕਤ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਸਹ : ਉਹ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਯ ਮਨੋਬੁੱਧਿਹ, ਮੁਨਿਹ ਮੋਕਸ਼ ਪਰਾਯਣਹ = ਹਰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਜਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ, ਜਾਂ ਆਂਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੰਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਣਾਮ ਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ’ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਯੋਗਜਨ੍ਯ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ’ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਉਹ (ਪਰਿਣਾਮ ਦੇ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲ) ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਗੀਤਾ 5.22) ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜਿਸ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਵਰੂਪ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਨ ਵਾਲ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਏਥੇ ਮੋਕਸ਼ ਪਰਾਯ੍ਣਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਦਾ ਸਰ੍ਵਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਉਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਨਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤੱਤਵ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿੜ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੱਤਵ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਦੇਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਲਸਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੋਕਸ਼ ਪਰਾਯਣ ਸ਼ਬਦ ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗ, ਸ਼ਾਂਖਯ ਯੋਗ, ਧਿਆਨ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ ਯੋਗ – ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ੦ ਵਿਗਤ ਇੱਛ੍ਾਭਯ ਕ੍ਰੋਧ ਯਹ – ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਬੱਲ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਭੈਅ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੈਅ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਜੇ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤੇ ਭੈਅ ਕ੍ਰੋਧ ਸਹਿਤ ਇੱਛਾ ਦਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ੦ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿਉਣ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਸੋਚੇ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ? ਜੇ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹੇਗੀ ਤਾਂ ਇੱਛਾ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਮਿਰਤੂ ਭੈਅ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਜੇ ਵਸਤੂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੁਕ਼ਤਹ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ। ੦ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਰਥਹੀਣ ਹੈ। ੦ ਸਦਾ ਮੁਕਤ ਏਵ ਸਹ = ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਧਨ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ, ਹਾਲਾਤ, ਨਿੰਦਾ ਵਡਿਆਈ, ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸਦਾ ਮੁਕਤ ਏਵ ਪਦ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਦਾ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਉਤਪਨ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਣ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਕਤ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬੰਧ ਮਿਟਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ, ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੱਪ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਮੀਟੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋਵਾਂ ਭਰਵਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਮਾਨ ਇਕਸਾਰਤਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਸਥਿਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮਾ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਹ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਵੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਡਰ ਕ੍ਰੋਧ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੱਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪਰਛਾਈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਹਿਲਜੁੱਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਚੈਨ ਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਵੀ ਤੇਜ਼ਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਤੁਲਤ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇਗੀ ਜੇਕਰ ਮਨ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰੋਧ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨ ਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੁਨੀ ਦਾ ਮਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

5.29 ਸ਼ਲੋਕ :

भोक्तारम् यज्ञ-तपसाम्, सर्व-लोक-महा-ईश्वरम। सु-हृदम् सर्व-भूतानाम्, ज्ञात्वा माम् शान्तिम् ऋच्छति॥

ਭੋਕਤਾਰਮ੍ ਯਗ੍ਯ੍ ਤਪਸਾਮ੍, ਸਰ੍ਵ ਲੋਕ ਮਹਾ ਇਸ਼ਵਰਮ੍।

ਸੁਹਰ੍ਦਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍, ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਮਾਮ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ ਤ੍ਰ੍ਛਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਭੋਕਤਾਰਮ੍ : ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਯਗ੍ਯ੍ ਤਪਸਾਮ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕਠੋਰਤਾ ਸਾਧਨਾ। ਸਰ੍ਵ ਲੋਕ ਮਹਾ ਇਸ਼ਵਰਮ੍ : ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਧਰਤੀਆਂ ਨਖੱਤਰ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ। ਸੁਹਰਦਮ੍ : ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨ੍ਮ : ਸਾਰੇ ਜੀਵ। ਗ੍ਯਾਤ੍ਵਾ ; ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰੇ। ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ : ਅਮਨ। ਤ੍ਰ੍ਛਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਮੁੱਚੇ ਯੱਗਾਂ ਤੇ ਤਪਾਂ ਦਾ ਭੋਗਤਾ, ਸਮੁੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਈਸ਼ਵਰ, ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ, ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਹਿਰਦ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਭੋਕਤਾਰਮ੍ ਯਗ੍ਯ ਤਪਸਾਮ੍ - ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਮ ਦਾ ਭੋਕਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਰੂਪ ਕਰਮ ਦਾ ਭੋਕਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅੰਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਨ ਦਾ ਭੋਕਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਇਸ ਪਦ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਭੋਗਤਾ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਭੋਕਤਾ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹਨ। ੦ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਕਰੋ, ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਕਰੋ। ੦ ਸਰ੍ਵ ਲੋਕ ਮਹਇਸ਼ਵਰਮ੍ - ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਈਸ਼ਵਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ - ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਸਵਾਮੀ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹਨ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਈਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ੦ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਧਨ ਜ਼ਮੀਨ, ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਜਦ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਿਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਕੀ ਰਿਹਾ ? ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਗਵਾਨ ਅਖਵਾ ਸਕਣ ? ਅਰਥਾਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ? 'ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ੦ ਸੁਹ੍ਦਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੁਤਾਨਾਮ੍, ਗ੍ਯ੍ਾਤਵਾ ਮਾਮ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ ਰਿਚ੍ਛਤਿ - ਜਿਹੜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਹਨ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ

ਮਾਤਰ ਦਾ ਹਿੱਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਰਖਿਅਕ, ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਅਜਿਹਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹਨ। ਅਸਾਡੇ ਪਰਮ ਸੁਹਿਰਦ ਹਨ। ੦ ਜੀਵ ਮਾਤਰ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਹੀ ਹਨ 1. ਭਗਵਾਨ 2. ਭਗਤ। (3.22) ਭਗਵਾਨ ਵਾਂਗ ਭਗਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਪੂਰਣ ਯੱਗਾਂ ਤੇ ਤਪਾਂ ਦਾ ਭੋਕਤਾ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੰਨੋ' ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ' ੦ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮਮਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਇੱਕ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਦੂਜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀਹੈ। ੦ ਦੋਵੇਂ ਸਚਾਰੂ ਕਰਮ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮ ਹਨ। ੦ ਚਾਹੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਮਮਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਚਾਹੇ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਆਤਮੀਯਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਆਤਮਾ ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਯੱਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਉੱਪਰ ਰਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਨੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਲਭਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਏਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਜਗਤ ਉਸ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਮਾਲਕ ਹੈ, ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਹੀ ਭਗਤੀ-ਯੋਗ ਹੈ, ਗਿਆਨ-ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਕ ਹੈ। ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

✪ ✪ ✪